Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
С. С. Лузина

Бүгү чүрттарның пролетарилери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 195 (12895) | 1985 чылдың август 23, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

ОДЕССА. Сүттүг мал ажылын хөгжүдеринең интенсивтиг методтарын Измаиль районда «Прогресс» колхозтуң малчынкары чедишкинниг ажыглап турар. Күрүнеге продукция садар талазы-биле беш чыл планын олар. Кара далай чоогунда ажыл-агыйларны муриай күүсеткен. Тодаргай сорулгалыг селекция ажылын чорутканы, хөй сүт бээр инектерин көвүдеткени чедишкинниң үндезини болган. Колхозтуң малчыннары эрткен чылын бир инекке оналаштыр дөрт мың литр сүттүг алган болгаш чүрттуң Аъш-чем программазында көрдүнген деңнелге четкен. Оларның дүржүлгазын областың хөй колхозтарында ажыглап турар.

ТЕРМЕЗ. Амударьяның эриинде Амузангиниң насос станцизының баштайгы агрегадын ажыглалга киирген. Бедик күчүлүг насос чаңгыс секунда дургузунда безин дөрten метр бедикче 25 кубометр сугну берип турар. Ийнги агрегатты ажыглалга киирерине белеткээн, үшкүзүн эптеп эгелээн. Хөвеңниң бедик шынарлыг болгаш арбын дүжүттүг сорттарын Узбекистанның мурнуу девискээрликте шинчээдип ап, дыңган черлерге тарып турар.

ЖЕЛЕЗНОГОРСК. Демир рудазының тывысыңга чазылдырышкынның чаа методун Михайловскийниң дар байлаан болбаазырадыр комбинадының карьеринге шенээн. Чазылдырышкынның чаа аргазы чиг эттиг эмин эрттир үүрмектээрни эвээжеткен, дар байлаан болбаазырадырының ажыктыын бедиткен. Железногорскиниң дагжыларының дүржүлгазын ажыглаарын ажаа дөмейлешкек будүүлгелер коллективтеринге сүмелээн.

РИГА. Беш мүң метр хаңы черде кзиг сугларның чылын Дагестанның даглыг черлеринде суурларның чүртталга базыңнарын чылыдарынга ажыглаар. Чер иштинең кзиг сугларын ажыглаарынга эргежок чүгула геотермалдыг электростанцияны республикада тудуп эгелээн. Ооң нарын төлевилелин Риганың специалистери чедишкинниг күүсеткен. (СЭТА).

Д Ү Ж Ү Т АЖААЛДАЗЫН ОРГАНИЗАСТЫГ ЭГЕЛЭЭР

Республикага тараа культураларының, ногааларның болгаш картофельдиң массалыг ажаалдазы ам эгелээр. Көдээ ишчилер бо чылын боттарының ажылынга чоргаарланып болур: хову-шөлдерде дүжүт чаагай!

Чер ажылының продуктуларын дүжаар талазы-биле күрүне планнарын, социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседип, партияның эдлчеглиг XXVII съездизин күш-ажылчы чедишкиннер-биле утпуп болурунуң бүгү барымдаалары оларда бар. Ынчалза-даа ол белен эвес. Ам безин дүне сооп эгелей берген. Ажаап алдынмаан шөлдерге хар дүжүп, ажаалданың байдалдарын дыка бергедеди бээр таварылгалар мурнуку чылдарда тургулаан. Чижээлээрге, эрткен чылын Улуг-Хем, Каа-Хем, Бии-Хем районнарның чамдык ажыл-агыйлары ындыг байдалга таваржып, дүжүт ажаалдазын ажок орай доосиан, хаюын-даа чамдык шөлдерниң тараазын ажаап ап шыдаваан. Ынчангаш дүжүт ажаалдазын эң кыска хуусаада чорудуп, чидириглерни болдурбас дээш күжениишкинниг ажылдаар апаар.

Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Комбайннарның тозан ажыг хуузу бо хүннерде дүжүт ажаалдазынга белен деп санаттырып турар. Оон аңгыда чер ажылдыглар бо чылын бедик бүдүүүшүлүг, ажылдаарынга таарымчалыг чаа «Енисей» деп 256 комбайннарны алган. Комбайннар септелгезиниң байдалы Кызыл районда өскелерниинден дээре, ында 111 комбайнның чүс тозу хову-шөлдерже үнүптерине белен. Ынчалза-даа республиканың кол тараалак районнары Тандыда—35, Каа-Хемде —23, Бии-Хемде—20 комбайн ам-даа септелгеден үнмээн. Септеттинген деп санаттырып турар комбайннарның хөй кезии тускай комиссиялардың хыналдазын эртпээн, ынчангаш оларның септеттингенииң шынарының дугайын чугаалаары берге.

Республикада ниитизи-биле ам-даа чүс хире комбайнның септелгези доозулбаан. Бо талазы-биле кол буруу ажыл-агыйларның инженер-техниктиг албанынга онаажыр. Механизаторлар боттарының даамай, озал чоруун билинмишаан, агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле боттарының эштери — «Сельхозтехника» ажылдакчыларынга чөптүг негелделерни тургузуп турарлар. Оларның талазындан артык кезектер-биле хандырылга ам-даа чогуур деңнелде эвес. Аккумуляторларның, жатка бистериниң, янзы бүрү ременьнериниң, кольцоларның, тормоз манжеттериниң болгаш өске-даа кезектериниң «Сельхозтехника» складтарынга безин чок болуру бо-ла таваржыр.

Бо хүннерде республикада 60 комбайнер чедишпес. Үениң негелдези—комбайн бүрүзүн ийи эдлчеглиг ажыл-биле хандырары, а бисте комбайнерлер чаңгыс эдлчегге безин чедишпес. Республикада 935 комбайнга ажылдапкы дег механизаторлар республикада бар, чүгле оларны эрте-ле тодарадып, комбайн бүрүзүн эң чок арттырбас дээш бар-ла аргаларны мооң мурнунда-ла алыо турган. Ам ол хомудааш-кынны эдип, албан болгаш будүүлге организациялардан комбайнерлер дилээринге эвээш эвес үе негеттинер апаар.

Тараа ажыглаар, кургадыр шугумнарның, тараа урар бункерлерниң септелгезин, шаңнарның белеткелин, дүжүт ажаалдазының бүгү технологтуг шууштурулгазын чогуур деңнелге чедирерин база онза контрольга алыры чугула. Ажаалда чорударының хевирлерин шилип алырынче улуг кичээнгейни салыр апаар. Чижээлээрге, бо чылын республиканың хову-шөлдеринде үнген тараз колдуунда бедик, ам безин чыдып эгелээн. Ынчангаш шөл бүрүзүнүң байдалын хынамчалыг өөренип көөрүнден, ажаалданың чогуур аргазын шилип алырындан база хөй чүве хамаажыр.

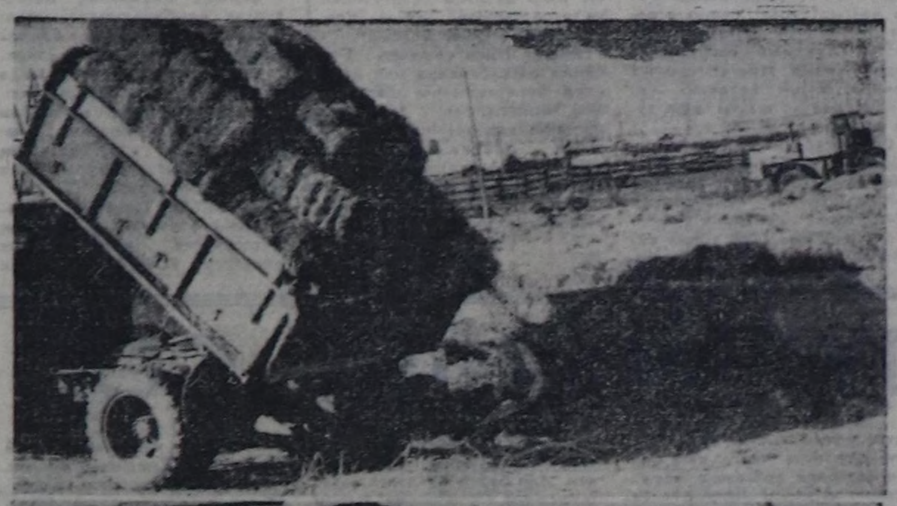
Дүжүт ажаап алыышкынның темпизи автотранспорттан база улуг хамаарылгалыг. Республиканың ажыл-агыйларында бар 3100 ажыг чүүк машиназының чүгле 70 хире хуузу бо хүннерде ажылдап турар. Ол дээрге эрткен чылдыындан безин куду көргүзүг, ону дарый эжижидери — соңгаарлаттынмас айтырыг. Дүжүт сөөртүр машиналар чүгле бут кырынга турарындан аңгыда, шупту шывыгларлыг, кузовтары септеттинген, сыскыттынган, кывар-чаар материалдар-биле чедер кылдыр хандыртынган турар ужурлуг. Ажыл-агыйларның удуртукчулары совхозтарга дузалажып, республика найысыгалыындан болгаш өске-даа будүүлгелерден келген чолаачыларга чүрттаарынга болгаш ажылдаарынга бүгү-ле таарымларга чүрттаарынга болгаш ажылдаарынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар апаар. Чижээлээрге, Улуг-Хемниң «Улуг-Хая», «Күш-ажылдың хостуу», «УТКА 25 чылы» совхозтарының аразы ырак эвес, тараа шөлдериниң, орукталарының байдалы барык дөмей. Ынчалза-даа баштайгызынга өске черлерден чолаачылар дыка барыксаар, өскелеринге барып ажылдаар күзели чок. Мында хамык ужур—хандырылгада. «Улуг-Хая» совхозтуң удуртукчулары ону чогуур деңнелге шиитпирлеп шыдаан.

Ажыл-агыйларда деңзилерни ам база катап хынап көөрү чугула, оон база улуг чидириглер боол болур. Тараа сөөртүр орукталарның байдалын хынаар херек.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары, партия, профзвилел комитеттери дузалажып келген механизаторларны, чолаачыларны, сургуулдарны, өске-даа шефчилерни будүүлгелерге ажыглап, оларның бедик будүүлгелүг ажылдаарынга, күжениишкинниг ажыл хүнүнүң соонда дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче онза кичээнгейни салыр.

Хову-шөлдерде дүжүт чеже-даа чаагай болза, ол шыгжарларже урдунмаан шаанда, ону бистиң курлавырывыс, байлаавыс дээри берге. Ынчангаш өстүрүп алдынган дүжүттү чидириг чок ажаап алыр дээш бар-ла аргаларны ажыглаары, организастыг болгаш күжениишкинниг ажылдаары чугула.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ ШАЛЫПЧЫ АЙЫ ЧОРУП ТУР

ООО

ЧУРУКТАРДА: Кызыл районда «Тиилелге» совхозта пресстээн мал чемин эккелгени; силос салыышкынынга идепкейлиг киржип, шалып ажылдап турар механизатор Хертек Ичин-Доржу; ында мурнакчы ажылчыннар Сат Часкал, Алексей Байыр, Ооржак Нэмзал;

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ООО

СИЛОСТАААШКЫН

— Бо хүннерде мал чемнерни белеткээриниң темпизи элээн бедиттиивес. Хүн санында-ла шалыпчы ажылдап турдувус — деп, «Тиилелге» совхозта үш дугаар хову-трактор бригадазының бригадири Даидар Доржу биске чугаалады.

Бригаданың тарааны кукуруузаның ажаалдазы ам-даа үргүлчүлеп турар. Оон келген ногаан массаны сүт-бараан фермазының чанында силос оңгарында төп, ону улуг трактор-биле үдур талталдыр бастырып турар.

Каа-Хем районуң ажыл-агыйларындан дузалажып келген он ажыг чүүк машиназы ногаан массаны дажыглап турар. Бригаданың шөлүнде тараан 600 гектар кукурузаны 300 ажыг гектарын кезип, силостаан. Ол шөлден 4946 тонна ногаан массаны ажааган. Оон дүжүдү бир гектарга онааштыр 165 центнер болган.

Мал чемни кылыр ногаан дүжүттү бригаданың беш комбайнери ажаап турар. Социалистиг чарышка механизаторлардан Михаил Куулар, Павел Хомушку, Карма Монгуш бедик көргүзүглүг болуп келген.

Сүт-бараан фермазының чанында бир силос оңгары чык долган. Оон кырын пресстээн сиген-биле дуглаан турлар. Бир машина пресстээн сигенни ында дүжүре бердк. Силос оңгарында ажылчыннарның кызымак ажылын демдеглеп турдулар. Сат Часкал, Ооржак Намзал, Алексей Байыр ында шалыпчылар. Олар эккелген сиген-биле оңгарның кырын дуглай салып, дескилеп турдулар.

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң экономизи Чамыяң Кызыл-оол чугаалай-дыр:

— Бо хүннерге чедир ажылагый 2900 ажыг тонна сигенни кезип белеткээн. Семзик салырының планы 650 тонна турда, ону 1200 тонна чедир күүсеткен бис. 7700 тонна силос салырын 4946 чедирген, витаминниг далганны кылырының планын күүседир чеде берген бис.

Бо ажыл-агыйда мал чемнерииң белеткелин дургедедир хемчегларни ап турар. Тараа ажаалдазынга чедир бүгү бригадалар, звенолар мал чемнери белеткээр планын күүседир сорулга салган, күжениишкинниг ажылдап турар.

СИГЕНЧИ ЗВЕНОЛАРДА

«Хемчик» совхозтуң Өктек Ооржакка удурткан хол-биле сиген кезер 12 кижи составтыг звенозу шалыпчы өзу-биле ажылдап турар. Звено кежигүннери сөөлгү он хонуктуң даалгазын 200 хүү күүсеткен болгаш ол ажылды уламчылап турар.

* * *

«Шекпээрде» хол-биле сиген кезерингe пенсионерлер звенолары эки ажылдап келген. Сенджажы Монгуштуң, Омуңнаар Монгуштуң, Дөгүс-оол Куулардың звенолары шудургу ажылдааш, белеткээн сигенин совхозка хүлээткен.

Аянгаты салбырының ажылчылары 1700 тонна сигенни белеткээр планныг. Ам бо

* * *

Барлык совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының ажыл-ишчилери ниитизиниң малынга четчир мал чемин белеткээр талазы-биле шалыпчы айга идепкейлиг киржип турар. Бо чылын салбыр 2160 тонна сиген белеткээр планныг. Бо хүннерде салбырда 1230 тонна сиген белеткеттинген.

Сиген кезилдезинде Шапаноол Саая ның удурткаиы механизастаттынган звено совхозка 1700 тонна сигенни белеткеп бээр планының 830 тонназын кылып дужааган. Звено кежигүннери сиген кезер машинада ажылдап турар. Дүжежик Күжүгет, сараат салыкчылары Оюн-оол Күжүгет, Анатолий Саая, сиген белдуруккүзү Анатолий Күжүгет база Сергей

хүннерде ында мал чеминиң белеткели хайныышкынныг. Коммунист Петр Саакпенның 8 кижи составтыг звенозу сиген белеткелинде кызымак ажылдап турар. Звенодан пресстээн сиген чүдүрүккүзү Виктор Монгуш, Геннадий Ооржак, Радион Хомушку, Василий Монгуш олар үлүг-нормазын ажыр күүседип, эки үлегер-чижекти көргүзүп келген.

* * *

«Барлык» совхозтуң төп салбырында Михаил Хертектиң механизастаттынган звенозу 400 тонна сиген белеткээр планын ажыр күүседилкен, ынчалза-даа мурнакчы звено мал чеминиң белеткелинде ажылдаарын уламчылаашаан.

Д. САЯ.

Сарыглар олар эки ажылдап турар. Звено хүнде 10 сараатты салып, 40 тонна сигенни белеткеп келген. Олар боттарынга алган хүлээлгезин күүседир дээш улам шалыпчы өзу-биле ажылдап турар.

* * *

Ол-ла салбырга «Тыва дагдугу» комбинаттың сигенчилери шеф дузазын чедирип, 164 тонна сигенни белеткеп берген.

Салбырның сиген шөлдеринде ажылдап турар өг-буле звеноларындан Багай-оол Хомушкунуң өг-бүлези тиилекчи болуп, 12 тонна сигенни белеткээн. Олар сиген кезилдезин уламчылап, ам-даа 10 тонна сигенни белеткээрин хүлээнген.

«ТЕС-ХЕМ» СОВХОЗТА

«Тес-Хем» совхозта Иван Шыдарайның механизастаттынган звенозу Дөңге-Бажыңга шалыпчы ажылдап келгеш, 448 тонна сигенни белеткеп, сараатгаан.

Уи звеноңуң даалгазы 1000 тонналы белеткээри, мурнакчы звено улам-на күжениишкинниг ажылдааш, ол планын сентябрь 1-ге чедир доозарын шиитпирлээн. Звено кежигүннери Мандыш Чүлдүм, Радион Бора олар үлүг-нормазын ажыр күүседип турар. Звено хүн санында-ла 40 тонна чедир сигенни белеткеп келген.

* * *

Борис Чоодуның удурткаиы механизастаттынган звено 1000 тонналы белеткээр планындан 450 тонна сигенни кезип, сараатгап тургускан. Олар хүнде-ле 43 тонна сигенни белеткеп турар.

№ 1 хойжу бригададан Владимир Мөңгениң звенозу 100 тонна планныг турган, ам 60 тонна чедир белеткээн болгаш темпизин кошкатпайн ажылдап турар.

У-Шынаада Шиндивей Мөңгениң звенозу 300 тонналы белеткээр планын күүседири дээш шудургу ажылдап, 180 тонналы ам белеткеп, сараатгаан.

Б. СОЯН.

Стахановчу шимчээшкинниң 50 чыл юбилейинге уткуштур

БӨГҮНГҮ СТАХАНОВЧУЛАР

Эдлчегде он дөрт нормаңы күүседип, көстүп көрбээн күш-ажылчы тиилелгени чедип алган шахтёр Алексей Стахановтуң оруун эдерип, каш-каш салгалдың ажылчыннары эң будүүкчүлүг ажылдаарының үлегерин көргүзүп келген. Стахановчу шимчээшкин бүгү чүртта калбарган. Күш-ажылга коммунистиг өзу-биле хамаарылга бо патриотчу эгелээшкин-биле сырый холбаалыг. Хүүда бедиткен социалистиг хүлээлгелер, үткүштүр планнар алыры чанчыл болган. Бистиң республиканың үлетпүр будүүлге коллективтери бо күш-ажылчы эгелээшкинниң 50 чылын төлептиг үткүүр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Сөөлгү чылдарда бижыг туруштуу чаалап апкан мурнакчы будүүлгелеениң бирээзи «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези база стахановчу чаңчылдарны уламчылап, бедиткен хүлээлгени алган.

Стахановчу шимчээшкинниң юбилейинге чедир хөмүр-даш казып тыварының беш чыл планын күүседир сорулгазын шахтерлар хүүсаа бетинде, июль 30-де, күүсеткен. Ол үеге чедир 35 миллион рубльдиң барааның продукциязын сайгарган. Азы планга немей 120 муң рубльдиң продукциязы сайгартынган. Беш чыл эгезинден тура, күш-ажылдың будүүкчүлүүн бедидери планга немей 2 хүү өскен, бот-үне чиигелдези 28,4 көпеек четкен. Ынчангаш социалистиг хүлээлгелерниң хүүсаа бетинде күүсеттинерингe үүү идиг болганын чугаалажып көрээликер.

Партийжи съездини болгаш стахановчу шимчээшкинниң юбилейин бедик күш-ажылчы көргүзүглер-биле үткүүр дээш будүүлгеде социалистиг чарышты эки организастааны чедиишкинге үлүг рольдуг болган. Чарыштың негелделерин бодамчалыг кылганы, оон түңнелдериниң деңнелдиниң чедип алганы, мурнакчыларны шаңнаарының болгаш хожудап тураарларны чаа деңнелче көдүрериниң арга-хевирлерин чаарты көргени будүүкчүлүг ажылдаарынга деткимчелиг болган. Разрезтиң социалистиг чарыш талазы-биле инженери Л. Л. Брюзгина, профзвилел комитеди декада айы-биле чарышты түңнеп, оон түңнелдерин көргүзүг самбыразынга чырыдып турар. Эки организастаан чарыш тиилелгеже чүткүлдү оттуруп, ажылчыннарның хей-аъдын көдүрер дээрзи билдингир.

Партияның XXVII съездизин болгаш стахановчу шимчээшкинниң 50 чылын төлептиг үткүүр дээш калбарган чарышка ЭКГ-5 марканың экскаватор машиназы Валентин Леонидович Курин тиилеп турар. Ол чеди айларның планын 120,3 хүү күүсеткен. № 15 экипажтың машиназы Николай Николаевич Калинин социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, күш-ажылчы маргылдааның мурнуку одуруунче үнген. Өөрүмнээр станоктарның экипажтарындан чеди айларның планын 124,9 хүү боттандырган үлүг машинист Юрий Васильевич Прокопенконун удурткан коллективи тиилээн. БелАЗ чолаачылары В. Д. Соколовский биле Н. И. Кудачин олар стахановчу шимчээшкинниң юбилейинге үткүштүр күжениишкинниг ажылдап, хүн нормазын доктаамал 20 хүү ажыр күүседип келгеннер. Бульдозер башкарыкчылары П. А. Соловьев, Я. Э. Удрис, Л. Ф. Дружинкин, Л. Н. Пушкарев болгаш өскеда мурнакчылар күш-ажылдың бо байырлалын эки көргүзүглерлиг үткүп турарлар.

Стахановчу шимчээшкинге киржилге чаңгыс айның, чылдың тур кампаниязы эвес. Ол хүн келген тудум чаартынып, чаа-чаа хевирлери тыптып турар чонның чогаадыкчы эгелээшкинниңге даянган шимчээшкин. Хүн нормазын будүн чартык катап, харын-даа ийи катап ажыр күүседир, планны хуусаа бетинде доозар, камналганы чедип алыр дээш экипаж бүрүзү күжениишкинниг ажылдап турар. Кажан эгелээшкин үстүнден эвес, адаандан ажылчыннарның сагыш-сеткилинден үнген болза, оон күүселдези ыяк болур ужурлуг. Сөглээн сөске ээ болуру — ажылчын аңгының төлээзининг хүндулуг хүлээлгези. Бедик организастыг чорук, социалистиг бижыг сагыгга-чурум республиканың бо мурнакчы будүүлгелериндe тургустунган болгаш бедик хүлээлгелер ажыр күүсеттинип турары ол.

Кылдынган ажылдарны анализтеп көргеш, иштики курлавырларга даянып тургаш, доозукчу чылдың болгаш он ийи беш чылдың баштайгы чылының ийи айының планын эрте күүсеткеш, чүгле бо чылын пландан ажыр 45 муң тонна хөмүр-дашты казып тыварын, 377 муң рубльге ону сайгарарын коллектив хүлээнген. Оон түңнелинде 1 тонна хөмүр-даштың бот-үнезин 0,5 хүү чиигээри болгаш күш-ажылдың будүүкчүлүүн 3,5 хүү өзери санаттынган.

Хүлээнгени күштүг. Социалистиг чарыштың негелделерин шыңгыы сагыры, план күүселдези дээш удурткучудан эгелээш ажылчынга чедир харыысалганы бедидерн, чежени хылганын, кыбаанын кижи бүрүзүнге билиндирип, чарыштың көскүзүн чедип алыры кончуг чүгула. Бо бүгү айтырыгларже кайы хире кичээнгейни салып турар болдур, түңнелдер база ыңдыг болур. Туруушкуннар болдурбас дээш, механизмнерниң база техниканың септелгезин экижидип, күш-ажылдың сагыпга-чүрүмүн бижыглап тургаш, Тываның шахтёрлары планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин долдур болгаш ажыр күүседир сорулгалыг.

А. ХОВАЛЫГ.

КИЖИЛЕРЖЕ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Свердловск области Үстүкүр-Исетскиниң металлургия заводунуң коллективи продукцияны планнан ажыр сайгарар талазы-биле беш чылдың социалистиг хүлээлгелерин күүседкен. Хереглекчилерге он миллион рубльдиң кадың немей берген.

Ажыл шагының чидирими ында кызырганы бедик будүүкчүлүг ажылдың кол күралвыры болган. Будүүлгеде партия комитединиң кылган анализинге чамдык кижилер элдепсинип-даа турган. Коллективтиң эвээш эвес кежигүннери боттарының кадыкшылын тоомча чок ёзу-биле көрүп турган. Ол чорук ажыл шагының хөй чидирииңге чедирип келген.

Директорга болган чөвүлел хураптарның бирээзинге салбырлар активин парткомчалаан. Оон сөөлүнде эмнелге хандырылгазын будүүлгениң бодунга организастаан болгаш ажыл шагының чидирин эвээжеткен. Ынчалзажок ажыл шагының чидирииң кызырарының кол аргазы—профилактиктиг ажылды доктаамал чорудары деп, парткомсанаан. Ынчангаш «Кадыкшыл» деп программа заводка тургустунган. Чогуур кабинеттерлиг эмнелге пунктуларын завод девискээринге тургузар дугайында парткомның саналы-биле администрация, профзвилел комитеди чөпшээрешкен. Оп пунктуларга эмчилер доктаамал дежурныйлап турар. Эмчилерниң сумелерин ажылчыннарның каңчаар күүседип турарынга хүн бүрүнүң контролюн тургускан. Чедир эмнетпээн кижилерни ажылдатпас дугайында шиитпирни ап чоруткан сөөлүнде кижилер боттарының кадыкшылын доктаамал хайгааварынга чаңчыга берген.

Ажылдакчыларның шимчеңгири болгаш күш-дамыр сайзыралы чоорту экижээн. Ынчангаш күш-культуреның кабинеттерин база дерээн. Чаңсарда болгаш ээлчег сөөлүнде ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар ол кабинеттерге сула шимчээшкинни кылып турар.

Н. ПОТАПОВА,
СЭТА-ның корр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелелиниң начальнигинге эш М. А. Эренчинованы томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелелиниң начальнигинге эш Мария Александровна **Эренчинованы** томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың август 21.

Эш Х. К. Чамзыны Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы албан-дужаалындан хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«РСФСР-ниң суд тургузуунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 73 чүүлүнге үндезилээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Эш Хирлиг-оол Кыргысович Чамзыны төлеп чок чорукту кылганы дээш Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы албан-дужаалындан хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай.
1985 чылдың август 22.

КАШ-ЛА ХОНУК АРТКАНДА

Нииттиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар дээш демисел Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында улам шаптыкынчаан. Июль 10-дан август 10-га чедир чарлаттынган шалыпчы айга сиген белеткекчилери идепкейлиг киришкен.

Шалыпчы айда район нииттизи-биле 12300 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин 12056 тонна кылдыр боттандырган. Ажыл-агыйлардан эки көргүзүглерни «Улуг-Хая» совхоз чедип алган. Ооң сигенчилери 2516 тонна сиген белеткээр планын 2721 тонна кылдыр күүседип, 205 тонна хейңү кылган. Ол ышкаш дээре көргүзүглерни «Күш-ажылдың хостуу», «Найырал» совхозтарның ажыл-ишчилери чедип алган.

Районнуң совхозтарында мал чемнериниң белеткелин механизастаттынган комплекстиг бригадалар боттандырып турар. Олар тус-тузунда звенолорга үстүп, аразында социалистиг чарышты калбарткан. Шалыпчы айның түңнелдери-биле «Күш-ажылдың хостуу» совхозта К. Д. Чалбаага удурткан звено бирги черни алган. Ооң кежигүннери 880 тонна сиген белеткээр планын 918 тонна кылдыр күүсеткен.

Мал чемнериниң белеткелинде механизастаттынган бригадалардан аңгыда суурларның чурттакчылары, малчыннар база хаара туттунган. Сезон эгезинден бээр 894 кижи сиген белеткелинде доктаамал ажылдап турар. Хол кадырлыг сиген кезер звенолардан «Найырал» совхозта Владимир Самбуунуң удурткан коллектив планныг онаалдазын 102,8 хуу күүсеткеш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир вымпели-биле шаңнаткан.

Районнуң совхозтарында сенаж салыр ажылдарны бүрүнү-биле механизастаан. «Улуг-Хая» совхозта Михаил Малбык-оол удурткан звено 1167 тонна сенаж салгаш, планныг онаалдазын ыракта ажыр күүсеткен. Бо чергелиг ажылдар Жданов аттыг, «ҮТКА 25 чылы» совхозтарда шапкынчаан. Витаминниг сиген далганы кылырын «Күш-ажылдың хостуу» совхоз дүргедеткен. Бо хүннерге чедир ында 135 тонна белеткеттинген.

Районнуң ортумак школаларында мал чемнери белеткээриниң бүдүрүлге бригадаларын организастаан. Ооң кежигүннери дыштанылгазын ажыктыг күш-ажыл-биле холбап турар. Школачыларның сигенчи бригадаларындан Булуң-Терек ортумак школазының В. С. Монгушка удурткан коллективи планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип, социалистиг чарышка мурнаан.

Район төвүнүң албан организациялары, бүдүрүлге черлери мал чемнериниң белеткелинче база-ла хаара туттунган. Оларның аразындан «Шагонартяжстрой» трестиң коллективи чаа хоорайның тудуу-биле чергелештир кедээниң ишчилеринге боттуг дузаны кадып, 69 тонна сигенни кезип сараттаан. Ол ышкаш СЭКП райкомунуң Шагаан-Арыг автотранспорт бүдүрүлгезиниң, кижи эмнелгезиниң коллективтери планныг онаалдаларын ажырганнар.

Бо чылын районнуң сиген шөлдеринден эвээш эвес дүжүттү ап болурунуң аргалары бар. Ындыг турбуже чамдык ажыл-агыйлар боттарының арга-курлавырларын чеп ажыглавайн келген. Чижээ, «ҮТКА 25 чылы» совхоз шалыпчы ай дургузунда 2373 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин деңгүп-ле 1701 тонна чедирген. Жданов аттыг совхозтуң сигенчилери 507 тонна, «Ак-Туруг» совхоз 406 тонна сигенни чедир кылбаан.

«ҮТКА 25 чылы» совхозта витаминниг сиген далганы кылыр ажылдарның темпизи аажок куду боор артышаан. Ында АВМ ажык дээр адаанда. Чаъстыг хүннерде шуут ажылдавас. Үргүлчү үрелир. Сезон эгезинден бээр 10 электрилиг моторну сандан үндүрген. 60 хонук дургузунда 75 тонна витаминниг сиген далганын бүдүрген. Август айның арткан хонуктарында ук ажыл-агый 285 тонна үнелиг мал чемин белеткээр ужурлуг. Ынчангаш ийиги, үшкү ээлчегни ажыглаары чугула болу берген. Бо талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни кол агроном С. С. Прудников, кол инженер К. К. Чаш-оол олар алыр ужурлуг.

Белеткээн сигенниң шыгжамырын экижидер хемчеглер алдынып турза-даа, чогуур негелдеге дүүшпес. Чижээ, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта дуржулгалыг сигенчи Көк-оол Лаахынның бригадазының белеткээни 1333 тонна сигенниң 20,3 хуузу бирги, оон артканы ийиги, үшкү, дөрткү сорттуу болган. «Найырал» совхозтуң 390, «Ак-Туруг» совхозтуң 202 тонна сигенин мал чеминге ажыглаар аргажок дээрзин анализ көргүскен. «ҮТКА 25 чылы» совхоз мынчага чедир лаборант тыппаан.

Мал чемнериниң белеткелинде техниканы бүрүнү-биле ажыглаар хемчеглер алдынмаан. Ажыл-агыйларда бар сиген кезер 90 машинаның чүгле 44 хирези ажыглаттынып турар. «Найырал» совхозтуң сиген шөлдеринде чүгле чаңгыс сараат салыр агрегат бар. «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында сараат салыр агрегат үргүлчү үрелир. Артык кезектер чогундан хөй үе-шакты анаа тура эрттиргилээр.

Совхозтар силос, сенаж салырынче калбаа-биле кирзе-даа, ажылдың бо чугула участогунда байдал дүвүренчиг. 12400 тонна сенажтың чүгле 2167 тоннаны, 50000 тонна силостуң 8498 тоннаны салдынган. Кезер чеккен кукурузаның, тооруктуң шөлдери чүм олчаан.

Мал чемнериниң белеткелинче чурттакчыларны, албан организацияларны хаара тудар ажылдар ам-даа кошкак. Чижээ, Шагаан-Арыг хоорайда албан организациялар, бүдүрүлгелер 471 тонна сиген белеткээр онаалдазын август 12-ге чедир чүгле 180 тонна чедирген. Кинофикация, харылзаа салбыры, техниктиг училище, культура киндизи дээн ышкаш организациялар амдыгаа чедир чаңгыс тудум-даа сиген белеткевээн.

Чайгы үеде өөреникчилерни, студентилерни мал чемнериниң белеткелинче хаара тудар ажылдар кончуг кошкак чоруттунган. Чижээ, Чаа Шагаан-Арыгның, Хайыраканның, Чаа Чаа-Хөлдүң тудугларында студент тудугжу отрядтарның дайынчыларын дыштанып хүннерде сиген белеткелинге ажыглап болур. Кедээниң ишчилеринге боттуг шеф дузазын көргүзерин ук отрядтарның ажыл планында киирген-не болгай.

Август 1-ден сентябрь 1-ге чедир республикада мал чемнери белеткээриниң шалыпчы айы чарлаттынган. Бо үениң иштинде улуг-хемчилер 13000 тонна сигенни белеткээр ужурлуг. Аргаларны болгаш курлавырларны ажыглап, эчис түңнелдер дээш, күжениишкинниг ажылдаары чугула.

К. ЧӨРЕВЕ,
«Шынның» корр.

Барыын Сибирьниң металлургия комбинадында металлургия чорудугларын башкарарынга чугула черни саналга төвү ээлеп турар. Ында продукцияның шынарын болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң, күш-ажыл чарыгдалдарын кызырарының хөй талалыг айтырыгларын шиитпирлеп турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) Барыын Сибирьниң металлургия комбинадының директору РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады Б. И. Апшин, комбинаттың башкарылганың автоматтыг системазы (БАС) киндизиниң начальнигиниң оралакчызы В. В. Зимин, партком секретары Г. В. Краснов, кол инженерниң БАС талазы-биле оралакчызы В. И. Соловьев комбинаттың саналга төвүнде.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге ажыглап киирерин дүргедедири болгаш дээди шынарның продукциязын бүдүрүп үндүрерин көвүдедири дээш сагыш салыышкын комбинаттың удуртулгазының болгаш партия организациязының кол сорулгаларының бирээзи.

А. КУЗЯРИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ХҮЛЭЭЛГЕМНИ КҮҮСЕТПИШААН

Бодумнуң күш-ажылчы оруумну совхозумнуң мал ажылын хөгжүдеринге киириштирип келдим. Баштай он чыл ажыг үеде хой кадарып турдум. Бо ажылдың чымыштыын, харысалгазын эки билип, малчыннарның ажыл-амыдыралындан, дуржулгазындан өөренип ап келдим. Мал ажылының кайы-даа участогу хүндүткелдиг, харысалгалыг болгай. Ынчангаш совхозтуң дирекциязы меңээ инек кадарарын сүмелээрге, күзелдиим-биле хүлээп алгаш, бо ажылымга чоорту ижигип, ам 22 чыл иштинде инек кадарып келгеним бо. Совхозтуң мал семиртир чүм оът-сигенниг, чечек-чимистиг, ногаан чайт одарларының бирээзи Бүүреткиге инектерни чылдың-на чайын кадарып, немелде деңзини чедип алгыладым. А бо-ла чылдарда кышкы үеде оларны Шыңаа иштинге колдуунда Каргы Өл ынчаар кыштагладып турдум.

Эрткен чылын чайын хуназыннар кадарып чайлааш, хүр кыштаттым. Төрүүр чүс баш инектен 90 баш бызааны алдым. Бызаалаан инектерни Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазынче апрельде чоруткан болгаш амгы үеде саап турар. А сувай инектерни Бүүретки деп черде чайгы семиртилгеде тускай кадарчы кадарып турар. Фермада сүт саалдазы хөй, планныг даалгалар ай, квартал санында күүсеттинип, бо чартык чылды база эки дооскан. Аңаа кадарчы кижи база өөрүп чоруур боор-дур.

Беш чылдың доозукчу чылының апрельде совхоз дирекциязы меңээ 118 баш сарлык, бызааны хүлээткен. Амгы үеде сарлыктарны Чыргаландыда одарладып, эки күш-деңгел киирип, нииттиниң малынче сагыш човаашкынны кошкатпазын оралдажып ажылдап тур мен.

Бистиң совхозтуң малчыннары 1985—1986 чылдың мал кыштаглаашкынын хүр-чаагай эрттиреринге белеткенип турар. Бистер, малчыннар, партияның XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү чуртта калбарган күш-ажылчы ээлчегге киржип, алган хүлээлгевисти күүседирин ажыл-ижикивис-биле бадыткаар дээш шудургу ажылдаар бис.

Бо хүннерде бодумнуң күжүм-биле сигенни кезип белеткеп эгелей берген мен. 15 тоннаны кылыр мен. Чайгы семиртилге, деңгилдени экижидип, одарладыышкынны эки чорудары малды келир кыштан хүр ажырарының магадылалы дээрзин билир бис.

И. АРТЫНА,
«Тере-Хөл» совхозта кадарчы.

«Кызыл таравачын» совхозтуң дуржулгалыг механизатору А. Караленя мал чемнериниң белеткелинге идепкейлиг киржип, малга чем белеткелиниң шалыпчы айында планныг онаалдаларын бүдүн чартык катап күүседип турар. Хоочун ишчи бодунуң күш-ажылчы дуржулгазын аныяктарга күзелдии-биле дамчыдып турар. Чижээ, А. Караленяның ажылдап турары бригаданың кежигүнү комсомолчу В. Вюшин шалыпчының үлегерин эдерип, хүн бүрүде кызымак ажылдап турар.

Ю. КҮЖҮГЕТТИҢ фотозу.

АВА ДУГАЙЫНДА СӨС

«Ада көрбээнин оглу көөр, ие көрбээнин кызы көөр» деп тыва үлегер чугаа Багай Хертековнага дорт-ла хамааржыр. Бичии тургаш-ла ынак авазындан чарылгаш, амыдыралдың кандыызын-даа көрүп, билип өскен. Кижиге, төрүп каан иезинден артык үнелиг, эргим чүү турар боор! «Ада чокта чартык өскүс, ие чокта бүдүн өскүс» деп чугаада ханы-ла утка бар ийин. Ачазы — Хертек Сегбеевич Сендиниң өскүс арткан ажы-төлүнүң улуу болганда, ачазынга дузалажып, өг ажылы кылыры, чаш дуңмаларын азыражып, ажаап, карактаары, мал-маган кадарары, саан-сава саары Багай Хертековнага онаажыр турган. Биче чажындан-на шак ынчаар дадыгып, мал аразынга өскени, ооң амгы амыдырал-чурттал газынга хөйнү өөреткен.

Бодунуң бүдүштүг, төптүг-томаанныг, ажылгыр кежээзи-биле бичииинден-не кады-кожа аалдарның чонунга, төрелдеринге мактады берген, бо аныяк, чалыы кысты кудалап, келин кылып алыр күзелдиг улустар, ооң чаңгыс чурттугларынга, өскен-төрээн чери Хөнделеңге чүге турбаан деп? Өртээ турбас белээ — ынакшылын аңаа ажыдыксап турган экер-эрес эрлер-даа тургулаан. Ынчалза-даа хып дээн чалыы кыстың салым-чолу, ону өске черге кээп, өске чон-биле аралажып, төрелдежип чурттаар кылдыр чаяганы бо. Кижи бүрүзү, бодунуң келир үезин, хууда аас-кежииниң канчаар аайлажып бүдерин, баш бурунгаар билбес чүве болганда, кижиниң каяа, кандыг кижи-биле таныжып, өг-бүле тудуп чурттаарын ооң салым-чолу шиитпирлээр апаар. «Кыс турда кудээ кай баар, кыштаг турда мал кай баар» дижири ышкаш, Хөнделеңниң Авырал чурттуг кыс Көп-Сөөктүң Улуг-Ооруг чурттуг Иргиттерниң ортун оглу Иргит Байыр-биле чуртталгазының оруктары аайлажып, салым-чолун кадып, өг-бүле тудуп чурттай берген. Боттарының өөренген ажыл-ижин кылып, малчыннап эгелээннер. Чылдар шуужуп эртип, эп-найыралдыг аныяк өг-бүлениң амыдырал-чурттал газы улам быжыгып, ажы-төлү немежип, аас-кежиктиг чурттай бергеннер. Хөй чылдарда күрүнениң малын кадарып, шаңнал-макталдарга төлептиг болуп, боттарының кады-кожа чурттап чорууру эш-өөрүнүң, дөргүл-төрелдериниң хүндүткелин олар чаалап алганнар.

...Амыдыралга дески чүве турбас. Өг-бүлениң эр ээзи, уругларының ынак ачазы аараш, чок апарган. Багай Хертековна уруглары-биле арткан. Аар-берге байдалга таварышса-даа, кадарган малын хүлээтпээн. Ажы-төлү-биле змеглежип кадарып арткан.

Хөй уругларның иези Багай Хертековна Сенди төрээн совхозунуң малын малдап, ам-даа мурнакчыларның одуруундан дүшпейн, эки ажылы дээш шаңнал-макталдарны ап чоруур. Ленинчи юбилей медалы, хүндүлел бижиктер, социалистиг чарыш тиилекчизиниң херек демдектери өске-даа шаңналдары бар. Кедээ болгаш район Совединиң депутаттарынга каш удаа соңгудуп келген.

Чаңгыс херээжен кижиге мал кадарып деп чүве амыр эвес. Кыштың чыккылама соогу, чайның изии, хат-шуурган, чаъс-чайык дээш чүү турбас боор! Кыштаг-хораа септелгези, сиген-ширбиил белеткели дээш, кандыг ажыл-чоруктар чок дээр! Чаңгыс көш безин көжүп-дүжүп алыры ындыг белен бе? «Хөйү хөйлең, чону чорган» деп чүве бар. Херек апарганда, эш-өөрүнүң дузазын дилээр таварылгалар бола турар. Багай Хертековнаның дузалакчылары ооң оолдары, кыстары, дуңмалары.

Малчын өг-бүлелер аразында арыг-шевер, культурлуг өг-бүле дээш чарышка Багай Хертековна Сендиниң өө үргүлчү тиилекчилерниң аразында кирип «Үлегерлиг өг-бүле» деп вымпелдиң эдилекчизи болуп турар.

Багай Хертековна аныяк-чалыы тургаш-ла, бо черге кээп чурттаан болгаш ол черниң чону ону хүндүлээрлер. Улуг, Аныяк Ооруглар, Сарыг-Хая, Саамчыырлар, Көп-Сөөк Багай Хертековнага ооң өскен-төрээн чурту Хөнделең, Авырал ышкаш эң-не эргим, үнелиг болу берген.

Ыр-шоорда кирген бажы бедик Бай-Тайганың баарында чаптылган, үстүнде адааныысал, улуг-делгем девискээрлер, шаг-шаандан тура малчыннарның чурту деп сурагжаан. Бо хүннерде «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының малчыннарының кыжын, чайын чурттап, нииттиниң малын азырап, өстүрүп чоруурy, байлак одар-белчиирлиг хонаштары ында.

Ам Багай Хертековна Сендиниң өг-бүлезиниң оолдар, кыстары-биле таныжып көрээлиңер. Уругларның улуу — Алевтина — Кызылдың башкы училищезин дооскан, Кызыл-Дагның «Хүнчүгеш» уруглар газының кижизидикчи башкызы. Өг-бүлелиг, ийи уруглуг. Бот-өөредилге-биле Кызылдың башкы институдунда өөренип турар. Николай — чолаачы мергежилдиг, ам Иркутскийниң аң-өлүк болгаш алгы-кеш техникумунуң сургуулу. Аня — Кызылдың башкы училищезин дооскан. Ам Кызыл-Даг ортумак школазының башкызы. Мерген — он класс дооскаш, авазы-биле кадарчылап тургаш, шериг хүлээлгезин эрттирип чорупкан. Шолбан — сес класс дооскан. Хеймери Анай-Хаак ам үш класска өөренир.

Багай Хертековна уругларын төлептиг кижилер кылдыр кижизидип, эртем-билигге өөредип, өстүрүп алган. Оларга авазының кежээ-кызымаа, ажылгыры, төлептиг мөзү-шынары салдарлыг болганы чугаажок. Авазының эки төлептиг мөзүлүүнге уруглары чоргаарланыр.

Көктүг-шыктыг, улуг-делгем одар-белчиирлиг Улуг Ооругнуң Хөлчүк деп черде ол чайлаглап турар. Багай Хертековна Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының эртем-шинчилел ажылынга хамааржыр ийи дугаар класстың ангор аныяк өшкүзүн кадарып турар. Чээрби ажыг чылдарда малчыннап, ооң хөй кезиин өшкү кадарып келген. Өшкү ажылының талазы-биле арга-дуржулгалыг Багай Хертековнага бо харысалгалыг ажылды хүлээткени анаа эвес.

И. СЕДИП-ООЛ.

ДАГДЫНЫКЧЫ

Ону дагдыныкчы саанчы дижир. Ооң күш-ажылчы оруунуң сөөлгү он чеди чылдары саанчының чымыштыг ижи-биле холбашкан. Аныяктарның дагдыныкчызы Арагачы Хааржакпайовна Сат чүгле Карл Маркс аттыг совхозтуң эвес, а районнуң мурнакчы саанчыларының бирээзи.

Бодунуң ажылдап турары Кызыл-Чыраа СБФ-зинде саанчылар ортузунда социалистиг чарышка ол чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп, комсомолчу аныяктар коллективиниң кежигүннеринге үлегерин көргүскен. Мурнакчы саанчы 1976, 1978, 1981 чылдарда социалистиг чарыштың тиилекчизи деп херек демдээниң эдилекчизи, хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг шаңналдарны каш удаа алган.

Бо чылдың бирги чартыында саар бир инекке онаашкан сүт саар планын 117 хуу күүсеткен мурнакчы саанчы — Арагачы Сатты тозан рубль түңнүг өртектиг белек-биле шаңнаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге төлептиг ужуражыры-биле он бирги беш чылдың доозукчу чылында алган социалистиг хүлээлгезин Улуг Октябрьның байырлалынга чедир күүседирин ол хүлээнген.

А. ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ХООЧУН КОКТУГ

Күш-ажылдың хоочуну Василий Хүгбек— чүгле «Май 1» совхозта эвес, районда хүндүлүг кижилерниң бирээзи. Ол үжен чылдарның эгезинден бээр арбан, суму даргалап, мал эмчилеп Бии-Хем, Сыстыг-Хем сумуларынга, Севиге, «Май 1» совхозтуң Улуг-Даг фермазынга ажылдап чорду. Ооң хар-назыны улуг—70 хар ажып чоруур. Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа хоочун хол куруг черле олурбас. Совхоз бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү ажылынга киржип турар.

Амгы бо хүннерде мал чеминиң белеткелинде аныяктар бригадазын баштап, оларны сараат салырынга өөредип алган, эки шынарлыг сарааттарны тургузуп турар. Өл-чаъс өтпес кылдыр эки салган сараатка сиген хоолузун чыдырбес, үрелбес.

Хоочун коктуг, хола кактыг дижир. Хоочуннуң үлегери — аныяк салгалга өөредиг.

Д. АЙР-САНАА.
Тожу район.

21 ТОННАНЫ

Тес-Хем районнуң «Кызыгаар» совхозунуң хойжузу, коммунист Дембирел Чылбак-оолович Эрендейниң бо чылдың кыштаглаашкынынга 15 тонна сигенни белеткээр хүлээлге алгаш, ону ам безин 21 ажыг тонна кылдыр күүсеткен. Ол сиген кезилдезин уламчылап турар.

(Бистиң корр.).

ХОЙЖУЛАРНЫҢ ҮЛҮГ-ХУУЗУ

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң дуржулгалыг хойжулары Фаина Донгаковна болгаш Биче-оол Кыргысович Самданнар-биле чай эгезинден тура ажыл-агый айыы-биле каш удаа ужураштым. Олар чугаакыр, чазык-чаагай бүдүштүг, онаашкан ажылынга кежээ, кызымак-даа кижилер. Кадарган малын хойжу өг-бүле чылдан чылче соок кыштан хүр ажырып, оон чаш төлүн онча-менди азырап өстүрүп чоруур.

Чоокта чаа оларның чайлаанга база четтим. Эртенги хүн чаа-ла дээп, алдын-сарыг херелдерин эрээн ногаан эзимнерниң, чечек-чимис сагланнашкан хевис ышкаш алаак-шынааларының кырынче саарыллыр чажып үнүп орган. Даңгаар-ла ак хойлар оожургай берген оъттап чорлар.

Хойжу чер чырыыры билекле, кодан хоюн одарладып кадарып үнген. Дуржулгалыг хойжуларның черле чаңчылы ындыг. Изиг-халыын дүшкелекте хоюн эртен эрте кадарып үнер, чогум дүъште суггарып, хөлегелиг черге девээледип дыштандырар, а кежээ караңгы имир дүшкүже чедир кадарар. Оон соонда хоюн өдээнге дүннедип хондурар, оларын черле кажаалавас.

— Магалыг-чаагай үеде ажылдап база чурттап чор бис. Нам болгаш чазаавыс бистиң дугайывыста бо хире улуг ада сагыш салыышкынны салып турда, аңаа харыы кылдыр олут орбайн ажылдаар ужурлуг бис—деп, өгнүң херээжен ээзи чугаалады.

— Силер төрээн совхозуңарда каш чыл хойжулап турар силер?—деп айтырдывыс.

Ол ак ааржы дег чаптылып оъттап чоруур хоюн эргилдир көрүп ора, хүлүмзүрүй каапкаш, чугаалады:

— Ам беш чыл ажып тур бис. Чугаалаарга-ла беш чыл, оларның аразында мал азырап, кадарып өстүреринге кадыг-берге-даа чылдар турган. Каан-халыын чылдарда кижи чайын кезип белеткеп алыр сиген-ширбиил-даа тыппас чүве чораан. Ынчангаш кыжын мал чеми чегеттей бээр.

Ынчаарда бис база кызыпла турдувус. Одар-белчиирни таарыштыр хуваап, хоювус аңаа кадарып келдивис. Улуг хар дүжүп, соок дыңзып келирге, кыштаг чоогунуң одарын, ыжык мээс, ыйгыл шат черлерни ажыглап турган бис. Ынчангаш чыл санында-ла кадарган хоювустуң улуг боттарын болгаш оларның чаш төлүн-даа онча-менди доруктуруп, өстүрүп келдивис.

Хойжу иениң чугаалааны черле шын. Олар хөй кадарып келген беш чылының дургузунда 100 баш төрүүр хойга онаалтыр 85—100 баш чедир чаш хураганны ап, оларны онча-менди доруктуруп өстүрүп келген. Ак сеткилдиг ажылгыр өг-бүле чаңгыс чер чурттугларының хүндүткелин чаалап алган. Фаина Донгаковна Самдан — Торгалыг кедээ Совединиң депутады. Ол сессияларының ажылынга идепкейлиг киржип, малчыннарның бот-харысалгазын бедидериниң база оларның культурлуг амыдыралын улам экижидериниң дугайында ажыктыг санал-оналдарын берип турар.

— Чоокта чаа кедээ Советтиң ээлчеглиг сессиязы болган — деп, ол чугаалады. — Аңаа арагалаашкынны болдурбас дугайында шыңгыы чугаалажыышкын болган. Коммунистиг партиявыс болгаш Совет чазаавыс чүүлдүг хемчеглерни алган. Ону бүгү талабиле деткип турар бис. Мен алды уругнуң иези мен. Ынчангаш ие кижи болганымда ажы-төлүмнүң арага-дары-биле холбашпас аас-кежиктиг келир үезин бодап келгеш, чүген артык өөрүп, улам кызып ажылдап чор мен.

Дуржулгалыг хойжулар 1984 чылда төрүүр чүс хойга онаашкан 87 хураганны онча-менди доруктуруп өстүргеннер. А бо чылын олар төрүүр чүс баш хойга онаашкан 100 хураганны алган болгаш бир хойдан-на 3,5 кг дүк кыргыыр хүлээлгезин 3,8 кг кылдыр күүсеткен. Ажыл-ишчи кижилерниң чедиишкини мындыг.

Биче-оол Кыргысович Самдан бо хүннерде хоюн семиртип кадарбышаан, сиген кезип белеткеп турар. Бо малчыннар чылдың-на 20 тонна сигенни кезип белеткеп ап турар. Хойжу чазын кыштаандан кежүп чорууруда, кажаа-хораазының адаан коптарып, оларны кургадып каан. Беш тонна өдекти кургаткаш, белуп алган. Ол кыштаанда аар-саар септелгени күскээр чайын доозар.

Дуржулгалыг хойжулар ам СЭКП-ниң XXVII съездизинге күш-ажылчы бедик көргүзүглерлиг ужуражыр дээш шалыпчы ёзу-биле ажылдап турар.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

Демдек болу берген аттар бар. Оларның аразында Алексей Стахановтуң ады база бар. Ооң адын ам 50 чыл дургузунда ажылчы чоннарның бүгү-эвилелде патриотчу шимчээшкини эдилеп келген, ооң юбилейин бистиң чуртувустуң төөгүзүнде тураскаалдыг хүннер-биле бир дөмей почтаның чыл бижилгезинде илереттинген.

Почта харылзаазынга белеткеп үндүрген чаа маркада Центральная-Ирмино шахтаның забойщигиниң портреди, «Дүүн — чаартыкчының чедиишкини, бөгүн — ажылчын норма!» деп девиз болгаш бүдүрүлгениң бүгү адырларынга күш-ажылчы эгелекчи саналдың нептерээнин көргүзүп турар чурук бар.

Юбилейге таварыштыр элээн каш маркалыг чагаа хаптарын база үндүрген. Оларның бирээзинде ооң ады-биле адаан хоорайда А. Стахановтуң тураскаалы, өскелеринде Стахановтуң портреттери болгаш ол шимчээшкинниң эгелекчилериниң — металлург Макар Мазайның, паровоз машинизи Петр Кривоностуң, херээженнерниң баштайгы трактор бригадазының организакчызы Прасковья Ангелинаның портреттери бар. (СЭТА).

Кижи болгаш ооң ажыл-херээ

БЕДИКТИҢ БЕДИИНЧЕ

Воронежтиң бажың тудуунуң комбинадында Виктор Авдеевтиң бригадазы беш чылдың даалгазын хамыкты мурнай күүсеткен. Стаханов шимчээшкининиң юбилейинге алдар кылдыр ийи чылдың даалгазын күүседирин мурнакчылар хүлээнген турган. Бо чылдың төнчүзүнге чедир пландан ажыр чүс муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирерин тудугжулар шиитпирлээн.

Монтажниктерниң хожудаңгай ажылдыг бригадазын удуртурун В. Авдеевке кажан саналдаарга, ажылды чүүден эгелээрин ол хынамчалыг боданып көрген. Хамыктың мурнунда быжыг корум-чурумну тургузарын ол шиитпирлээн. Чаа эштери-биле ол таныжарда, байырлал шинчизин киир кеттинген келген. А чемодан хааржаанга ажылчын хевин суп алган болган. Туттунуп турган бажыңның адаккы болгаш үстүкү каъттарын эргий кезээн. Кадып калган цемент холуксаазын, черге октаттынган херекселди, куруг арага шилдерин чаа бригадир дораан-на эскерип каан. Чавыс шынарлыг кылдынган чүүлдерни база илереткен.

Бар четпестерни чайладыр, быжыг сагылга-чурумну тургузар сорулга-биле бригада кежигүннериниң хуралын дораан чыылдырган болгаш бүрүүлүг кижилерни чугаалажып көргеш, оларга чогуур харысалганы онааган.

Бригада керээзин ажыглап нептереткен түңнелинде четпестерни чайлаткан болгаш сагылга-чурум быжыккан. В. Авдеевтиң бригадазы мурнакчыларның хүрээлелинге кирген болгаш коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты чаалап алган. Коммунист В. Авдеевтиң амгы бригадазы — мурнакчыларның деңнелинге ооң чедиргени үшкү бригада болуп турар.

Коллективке күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, чедиишкиннерни хандырарынга чугула рольду бригада чөвүлели ойнап турар. Социалистиг хүлээлгелерниң күүселдези, ажылчыннарның нийти болгаш профессионалдыг билиглерин бедидери ышкаш, чугула айтырыгларны бригада чөвүлелиниң хуралдарынга доктаамал чугаалажып көрүп турар. Бригада — ажылчын өг-бүле-дир. Ында кижи бүрүзү шуптузу дээш, шупту кижилер кижи бүрүзү дээш ажылдап турар.

(СЭТА).

СЕМИНАРНЫ ЭРТТИРГЕН

СЭКП Бай-Тайга райкому партия организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдар-биле холбаштыр парткомнарның, партия эге организацияларының секретарьларының болгаш партбөлүктериниң удуртукчуларының семинарын организастап эрттирген. Аңаа СЭКП Төп Комитединиң апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр отчёт-соңгулдалыг хуралдарны бедик идей-политиктиг деңнелге эрттирер сорулгалар дугайында, «Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүледи калбартыры, сорулгаларны салыры», «1985—1986 өөредилге чылында ажылчы чоннарның марксчи-ленинчи өөредилгезиниң сорулгаларын болгаш ону организастыг эгелээри» деп темаларга лекцияларны СЭКП райкомунуң ийиги секретары М. Т. Кара-Сал, организастыг килдистиң эргелекчизи К. К. Сарыг-Донгак болгаш өскелер-даа кылганнар.

Семинарның киржикчилери партия организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдарны, чаа өөредилге чылын организастыг эгелээр талазы-биле чогуур арга-сүмелерни алганнар.

Б. БАРБА.

ПЕДАГОГИКА БУЛУҢУ

Бөгүн республиканың районнарында башкыларның август чөвүлел хуралдары эгелеп турар. Школа реформазын боттандырып чорударының ийиги өөредилге чылы ам эгелээр. Башкылаашкында болгаш кижизидилге ажылында мөөнеттинген арга-дуржулгазын башкылар хуралдарга солчурлар. Шиитпирлеп чугаалашкы дег чугула айтырыглар хөй. Мооң адааида булунда өөредилге-кижизидилге ажылынга өөреникчилерниң күш-ажылынга хамаарышкан материалдарны парлаан.

МУРНУВУСТА — АЖЫЛ УЛУГ

Никти билиг болгаш профессионал школаның реформазын ёзугаар школага ажылдың баштайгы чылы эрткен. Республиканың школа болгаш улус өөредилге органнарының ажыл-чорудулгазында чамдык базымнар кылдынган, ажыл-херээн чаазы-биле тургузуп турар тус-тус башкылар, школа коллективтери бар. Эрткен өөредилге чылының чамдык түңнелдериниң болгаш моон соңгаар кичээнгей салза чогуур айтырыглар дугайын Тыва АССР-ниң чыдыышкын министриниң оралакчызы А. Т. Кошкарова мооң адаанда чугаалап турар.

Школа реформазының негелделерин ёзугаар ажылдап тура, эрткен өөредилге чылында кол кичээнгейни өөредилгениң болгаш кижизидилгениң шынарын бедидип, чаартып турар программа ёзугаар кичээлдерни организаставышаан, өөредилгениң практиктиг угланышкынынче угландырып келген. Чыл түңнелиниң хынала ажылдары болгаш өске-даа хыналдалар ёзугаар алырга, бисте өөреникчилерниң өөредилгезин болгаш коммунистиг кижизидилгезин чедиишкинниг чорудар турган башкылар коллективтери илереп келген. Кызылдың № 4, 14, 15 база Биин-Хемниң Хадың, Туранның № 1, 2, Суш, Сүт-Хөлдүң Бора-Тайга, Барыын-Хемчиктиң Ак-Довурак № 2, Кызыл районнуң Көк-Тей, Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажы дээш өске-даа школаларны адап турар бис. Бо башкылар ажылынга чаа чүүлдерни дилеп, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавышаан, методика литературазын доктаамал хайгаарап, көргүзүг материалдарын, дидактиканы боттары белеткеп ап турарлар. Кичээл бүргүзүн аналзтеп, чүү чедип алдынганын түңнеп турарлар. Мурнакчы башкылар боттарының дуржулгазын аныяктарга дамчыдып, методика хаттыжылышыннарынга, курстарга, семинарларга илеткелдерни кылып турарлар.

Гуманитарлыг балүктүң эртемнеринге башкылаашкынның кижизидикчи салдарын улгаттырарынче кичээнгей байгай эвес боттанып турар. Бо эртемнерге мурнакчы башкылар семинар кичээлдерин, лекцияларны, консультацияларны чорудуп турар.

Орус дыл кичээлдеринге практикаже кичээнгей онза улгаткан. Өөреникчилерниң бот-тускайлаң ажылынче кичээнгей салып, янзы-бүрү мергежилгелер кылыры көвүдээн. Физика, химия, биология башкылары башкылаашкынның амыдырал-биле харылзаазын быжыткан, практиктиг ажылдар көвүдээн.

Школаларның болгаш башкыларның ажылында эки чүүлдер дугайын хөйну чугаалап болур. Мурнакчы дуржулга район, школа бүргүзүндө бар, ону август хуралдарынга дуржулга солчулгазынга тарадыры чугула.

Маңаа бистиң ажылывыста четпестерниң дугайын сайгарып чугаалаары черле чугула. Башкылаашкынның практиктиг уг-шии ам-даа эки күүсеттинмейн турар. Орус дыл кичээлдеринге өөреникчилерге бижимел мергежилгелер эвээш, IV—VI класстарга орус литература кичээлдеринге школачылар эвээш номчуп турар. Ылаңгыя аянныг номчулгаже сагыш салбайн турар. Школачыларның бот-тускайлаң ажылын көвүдедири чугула. Дыка хөй кичээлдерге колдуунда-ла эки белеткелдиг уруглар киржип, кошкактары шоолуг харылавас болгулаар.

Орус дыл болгаш литература кичээлдеринге уругларның калиграфиязынче сагыш салдынмайн турар. Ону контрольга алыры черле чугула. Школаларга өөредилгениң ар галарын сайзырадырының оруктарын аналзтевейн турар. Үстүкү класстарга семинар болгаш лекция кичээлдеринге эвээш башкылар чорудуп турар. Ынчаар ажылдап турар башкыларның дуржулгазын тарадыры чугула.

Чамдык башкылар колдуунда-ла айтырыг-харыы хевири-биле школачыларның билиин хынап турарлар. Олар өөреникчилерден долу логиктиг харыыларны негевейн, анализ кылып, түңнээринге өөретпейн турар.

Өөредилге-кижизидилге чорудулгазын хаңы аналзтээри, өөреникчилерниң билиг, чаңчыл деңнелдерин бүгү эртемнер аайы-биле тодарадыры, башкыларга практиктиг дузаны чедирери негеттинер. Бо ажылдар талазы-биле даамчыргай хөөннерден үштунар херек.

Эге класстарның дугайында чамдык район, школа удуртукулары кичээнгей салбайн турары черле шын эвес. Ийиги класстарның өөреникчилериниң 6,4 хуузунуң номчуурү чүгле үжүглеп турар. Тыва школаларның үшкү классчыларының 85 хуузу номчуурү чүгээр болуп турар. Башкылар боже кичээнгей салза эки. Эге класстарга математиканы өөредип турарында четпестер хөй. Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Эрзин, Чөөн-Хемчик районнарның школаларында эге класстың уругларының санаары багай.

Күш-ажыл өөредилгезинче, ылаңгыя эге класстардан-на өөредилгеге, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Кызыл, Эрзин районнарның дыка хөй школаларында башкылар кичээнгей салбайн турар.

Чаа өөредилге чылында республиканың башкылар коллективтери кичээлдерни улам сайзыраңгайжыдарынче, өөредилге-көргүзүлге материалдарын болгаш техниктиг херекселдерни ажылгаарын экижидеринче, школачыларны бот-тускайлаң ажылдаарынче сагыш салыр ужурлуг. Школа директорлары болгаш оларның оралакчылары ажылдың шынары дээш, дээштиг чоруу дээш харыысалгазын бедидер.

Методика ажылын бедик деңнелге тургузар. Материалдыг баазаны быжыглаарынче доктаамал сагыш салыры чугула. Кабинет системазын сайзыраңгайжыдар. Бүгү-ле бар дериг-херекселдерни чөп ажыглаар, оларны хумагалыг эдилээри база чугула. Ажыл-херектерни партияның эзлчеглиг XXVII съездизин төлептиг үткүүру дээш чедиишкинниг хандырары — башкылар коллективтериниң, улус өөредилге органнарының чугула соруулгазы.

ДОСААФ: отчёттар болгаш соңгулдалар

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ АНАЛИЗТЭЭР

ССРЭ-ниң ДОСААФ Уставынга база ДОСААФ область, хоорай, район. эге организациялардың ревизия комиссияларының болгаш комитеттериниң бүрүн эргезиниң хуусаазының төнгенинге холбаштыр ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-ның Президиуму ДОСААФ эге организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдарны (конференция) бо чылдың октябрь-декабрь айларда: ДОСААФ-тың район, хоорай конференцияларын ноябрь-декабрьда; область конференциязын 1985—1986 чылдарның декабрь, январь айларында эрттирерин шиитпирлээн.

Отчёттар болгаш соңгулдалар камгалал ниитилелиниң амыдыралында харыысалгалыг үе. Олар ДОСААФ-тың соңгулда органнарының ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг үнелээринге арганы бээр, оларның ажылын адыр аайы-биле сайгарып, утка-шынарын, методун сайзыраңгайжыдар, ДОСААФ кежигүннериниң харыысалгазын болгаш идепкейин улам көдүрериңе идиг бээр, камгалал организацияларның дайынчы арга-шинээзин күштелдирер.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында, Ада-чүрттүң Улуг дайынынга совет улустуң Улуг Тиилелгезиниң 40 чылынга болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинге идепкейлиг белеткелдиң чылында ДОСААФ организацияларынга отчёттарның болгаш соңгулдаларның эртип турары онзагай.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтүң демдеглээни: «СЭКП-ниң ам болур XXVII съездизи чурттуң хөгжүлдезинге эң чугула үе-чада болуру чугаажок. Ооң ужур-утказы аңаа чугаалажып көөрүнге киирип турар айтырыгларның эң-не чугулазы-биле, амгы үениң байдалы-биле, никтилел мурнунда тургустунган соруулларның чаа чүүлдери-биле болгаш улуг хемчээлдиг-биле тодаргайлаттынып турар».

Коммунистиг партияның салып турары бо соруулгалар долузу-биле ДОСААФ-ка база хамааржыр. Камгалал органнарының ажыл-чорудулгазының база отчёттарга болгаш соңгулдаларга белеткелге ол түскай ажыл-агыйжы хөөннү киирип, кылдынган ажылдарны ханы угаап сайгарарынга негелдени салып, чыгдынган дуржулгага чергелештир четпестерниң барын, оларның туруп кээр чылдагааның тодарадып, камгалал-массалыг ажылдарның шынарын, дээштикин улам бедидеринге тодаргай арганы дилеп тыварын сүмелеп турар. ДОСААФ комитеттеринге болгаш организацияларынга отчёттарга болгаш соңгулдаларга белеткел кандыг болдур, оларның моон соңгааргы ажыл-чорудулгазының деңнели ындыг болур. Отчёттар, соңгулдалар ажыл-херекчи ёзуга, шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи, принципиалдыг болгаш харыысалгалыг байдалга эртер ужуралуг.

Партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ооң соондагы болгулаан Пленумнарының, ДОСААФ-тың IX Бүгү-эвилел съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-зының пленумнарының шиитпирлерин күүседир талазы-биле ДОСААФ организацияларының практиктиг ажыл-чорудулгазын ханы болгаш бүгү талалыг анализтээри, Тиилелгениң 40 чылының байырлалын демдеглээринге белеткел ажылдарын болгаш ону демдеглээн ажылдарны, камгалал коллективтерниң чүгле, дыкчы күш-ажылын, ниитиледдик бүгү кежигүннериниң СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг үткүүр дээш киржилгезиниң дугайын аңаа киириштирери отчёт-соңгулда кампаниязының үезинде эң чугула.

Отчёт-соңгулдалыг кампаниянның чедиишкинниг болуру досаафчы ажыл-херектерже партия, совет органнарның, шөрит комиссарыттарының, хамаатылар камгалал штабтарының, массалыг информация органнарының талазынган доктаамал кичээнгейден улуг хамаарылгалыг.

Ам болур бо отчёттар болгаш соңгулдалар камгалал ниитилелиниң моон соңгаар организастыг быжыгарынга, ооң комитеттерин, эге организацияларын, өөредилге болгаш спортчу организацияларын, ДОСААФ-тың бүгү кежигүннерин, СЭКП ТК-ның март, апрель (1985 ч.) Пленумнарының, ДОСААФ-тың IX Бүгү-эвилел съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг боттандырарынче мобилизастаар.

Н. КОРОТАЕВ.

Хамаатылар камгалалы

МЕДЭЭ ЁЗУГААР...

Дайзын халдаар дээниниң дугайында чарлаттынган үеде хамаатылар камгалалының медээзин ылгап билип, ол ёзугаар хөделири чурттакчы чонга ажыктыг. Сагындырыгның дараазында медээлери бар: «Агаар дүвүрээзинин», «Агаар дүвүрээзинин соксатканы», «Радиоактивтиг айыыл», «Химиктиг дүвүрээзин».

«Агаар дүвүрээзинининң» медээзин бүгү чонга техниктиг херекселдер дузазы-биле болгаш автоматизастаттынган система ёзугаар дамчыдар. Ол ышкаш радиону, телевидениени, янзы-бүрү сиреналы ажыглап болур. «Хамаатылар! Дыңнаңар! Кичээнгейлиг болуңар! Агаар дүвүрээзини!, Агаар дүвүрээзини!» — деп каш катап медээни бээр. Ындыг медээ болганда, чурттакчылар чүнү кылырыл?

Бир эвес бажыңаларга турунарда медээ болган дижик, бажыңга артып каап болбас. Бажың ылаңгыя хөй кавт бажың үрелип, буступ болур. Ооң уламындан бузундуларга бастырып, шил бузундуларынга таваржып болур. Ыштан, довурак-доозундан базар-баар, кирер чер тывылбастай берип болур. Өртке бастырып, угавралап болур. Ынчангаш медээ дыңналган дораан газы, чырыкты өжүрер, электри-биле ажылдаар херекселдерни кожуундан адырар, оттулар печкалыг болза көсче суг кудар. Ол бүгүнү девидеейн кылгаш, идик-хевин таарыштыр кеттингеш, аъш-чемин, противогазын, маскаларын, аптечканы ыяк белеткээш, чоогунда камгаланыр черже чоруур. Уругларны, кырганнарны үеним байдалынга таарыштыр хепкерери чугула.

Дайзын халдаарының медээзин тарадыпкан үеде, кижи бүргүзү серемчилелдиг болуп, кандыг-бир медээ болуурун маңап олурбайн, хамаатыны камгалалынга эргежок чугула херекселдерин белеткеп алган турар, ол ышкаш кижи бүргүзүнүң хууда документилерни бодунга турар иймекпе азы белен черге чыдар ужурлуг.

Бир эвес медээ ажылдап турган черниңерге турунарда болган болза, чурум инструкция ёзугаар күүсеттинген турар. Станоктүң азы агрегаттың ажылын соксадыр, электри чырыын өжүрер... Ооң соонда камгаланыр черже чоруптар. Бүдүргүлге, албан чери, организация бүргүзү коллектив кежигүннери сыңа бээр хире шөлдүг камгаланыр черлерни белеткээш, чугула хер-херексел-биле дерип алган турар ужурлуг.

Бир эвес медээ хөй-никти черинге, күдүмчүге,' магазинге, театрга... чоруңарда болган болза дедиидээн, дүвүрээн, бажыңынче далашкан хергээ чок. Ол районнуң чоок-кавызында турар камгаланыр черлерже далажыңар. Ындыг черлер түскай демдек-биле айыттынган турар иймекпе азы ол дугайын хамаатыны камгалал постулары азы милиция дыңнадыптар. Ындыг болганда дүвүрел чокка кичээнгейлиг, дыңнангыр болуру чугула.

«Агаар дүвүрээзинин соксатканы медээ база «Агаар дүвүрээзинин» дээн медээ-биле дөмей чарлаттынар. Медээ соонда камгаланыр черлерниң комендантыларының чепшээрелин ёзугаар үнүп чоруур. Ажылчыннар, албан-хаакчылар ажылдаар черлерин ээлээр, хамаатылар чаңып чоруптар.

Хамаатылар камгалалының медээлерин ылгап билири, ол ёзугаар хөделири кижи бүргүзүнден негеттинер.

В. ГОНЧАРЕНКО,
хамаатылар камгалалының республика курстарының улуг башкызы.

НЕМЕЛДЕ ПОСОБИЕЛЕР ХЕРЕК

Реформаның баштайгы өөредилге чылы доозулган. Ийиги өөредилге чылы каш-ла хонгаш эгелээр. Башкы эшөөр-биле чамдык айтырыглар дугайында сүмележиксеп турар мен.

Шагда 50 чылдар үезинде Тывага математик специалистер барык турбаан. Очулдурукчулар дузазы-биле математиканы билип ап турган бис. 8-ки класска чедир номнар тыва дылга очулдуртунган турду. Харын сес класстан орус дылга өөренип эгелээр. Ынчан телевизор туржук, радио ховар, көдээ черге орус чурттакчылар база эвээш болгай. Ынчанмыөке орус дыл шоолуг билбес бистер математиканы үстүкү класстарга эки билип ап турдувус.

Математиканы — угаан гимнастиказы дээр болгай бис. Ол гимнастиканы кылырының чижээ — дыл. Чамдык эштерниң бодалы-биле алырга, математиканы башкылаарынга шоолуг дыл хереглеттинмес, харын ону 5-ки класстан эгелеп, орус дылга башкылап болур деп турар.

Бичии кижилерни математикага өөредип тура, кол-ла соруглавыс — оларны математиктиг угаазыдылга, логикага болгаш санаашкыннар чаңчылдарынга өөредип турар болгай бис. Бо дээрге белен эвес ажыл.

6-гы класска геометрияны орус дылга башкылап чордум. Шоолуг-ла чедиишкин чок болду. Орустап. тывалап холуп-ла турдувус. Оон ам тыва дылга өөреди бээримге, ам хөнүп эгеледивис кол-ла чүве —математиканы эки өөредири. 0—7 класстарга математиканы тыва дылга башкылаар болза эки деп бодаар мен. Математиктиг логикага, угаадылга, санаашкыннарга өөренип ап, чаңчыга берген өөреникчилер ол эртемни 8—10 класстарга орус дылга белени-биле өөренип ап болур.

Математиканы эки өөренирингe өске дузалал пособиелер херек. Ындыг чүүлдерни, ылаңгыя дидактиктиг материалдарны ном магазининеринден тывары берге. Картотека тургузуп алырынга хереглээр тыва дылдарга очулдуртунган дидактиктиг материалдар дарый херек болуп турар. Математиктиг справочниктер, дөрт оранныг математиктиг таблица ышкаш чүүлдер магазиннерде шуут чок.

Мындыг бодая база бар. Математика— бүрүңгү эртем. Ону бис эртемнериң «хаанын» деп адап турар бис. Математика улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларындан кижиниң хүн бүрү кылып турар ажылының шуптузунда киржип турар. Математика эртеминге ханылап кирип, ону билип ап, аңаа хостуг эжиндирер дизе, чүгле школа программазы, чүгле өөредилге ному-биле кызыгаарланмайн, класстан дашкаар ажылдарны, бөлүмнерни, факультативтерни, хана солуннарны ажыглаар болза эки. Херек кырында ажыглаар дээрге ындыг чүүлдер кончуг эвээш, барык тывылбас болур.

Живая математика, занимательная алгебра, занимательная геометрия, математическая шкатулка болгаш оондаа өске класстан дашкаар номчулгага хереглеп болгу дег солун номнар база-ла тывылбас. Мээң бо чугаам колдуунда көдээ школаларга дорту-биле хамааржыр. Чамдыкта очулдуртунар арга бар болза, ону ынчаар үндүрзе камдыгыл?

Оон аңгыда өөреникчилерниң билииниң шынарын бедидер дизе, класстан дашкаар ажылдар чорудуп, ону идепкейжидери чугула. Черле ынчаш мурнакчы дуржулгадан өөренирин идепкейжидери күзенчиг. Математикага класстан дашкаар номчулга ному кылыр тыва дылга чыынды номдан чоп кылып болбас деп. Бодум көдээ школаларда ажылдап чоруур болгаш үстүнде бижиттинген бодалдарым көдээ школаларга хамааржып турарын база катап айтып каайн.

М. УВАН-ООЛ,
математика башкызы.

БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ БЕДИИР

Бистиң Шекпээр ортумак школазының «Аржаан» бүдүрүлге бригадазы совхозтуң дирекциязы-биле дугуржулга ёзугаар 20 гектар шөлде 60 тонна картофельди тарып олурткаш, оон жнитизи-биле 210 тонна дүжүттү ажаап алырын планнаан. Июнь айда картофельди бок үнүштерден камгалаары-биле илииртээшкинни дөрт катап чоруткаш, одуруглар аразында үнген үнүштерни удур аштавышаан, культиваторну база дөрт катап эрттирдивис. Чемишчидилгени өй-шаанда чажып, довураам улгаттырганывыстың түңнелинде картофельдиң үнүп турары багай эвес.

Бистиң бригадавыстың улам бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга бо чылдан эгелеп бот-орулга-чарылгалыг аргаже шилчээнивис улуг деткимчени бээрин-ге идеген турар бис. Ону эгелээриниң мурнунда совхозтуң Элбек-оол Монгушка удурткан бот-орулга-чарылгалыг звенозунуң арга-дуржулгазын өөренип көрдүвүс. Июль айның орган үезинде бүгү республикага ышкаш бистиң совхозувуска эрткен бот-орулга-чарылганың чаңгыс аай хүнү база биске дыка хөй ажыктыг чүүлдерни берген. Аңаа ажыл-агыйның адырлар аайы-биле харыылап турар тускай эртемниглери, бригадирлери, звенолар удуртукулары шупту киришкен болгаш бүдүрүп үндүрүп турар продукциянның бот-үнезин канчаар чиигедириниң дугайында ажыктыг чугааны кылгаш, ону боттандыраринаң тодаргай хемчеглерин ап эгелээн.

Бот-орулга-чарылгалыг арга-биле ажылдаарының ажылагыйга ажыктыын, ону ажыглап эгелээн баштайгы хүннеривистен эгелээш-ле билдивис, чүге дизе звено удуртукчузу болгаш ооң кежигүннери кылыр ажылының, алыр продукциязының хемчээлин бөш бүрүнгаар билир болгаш камналга чедип ап болур аргаларны эртежик-ле планнап алган боор-дур. Чижээ, бистиң звеновустуң май, июнь, июль айларда чарыгдалын санап көрээликер. Үрезинге 6800 рубльди чарыгдаар тургаш, ол-ла хевээр күүсеттивис. Бо чарыгдалды дыка эвээжедип болурунуң аргазы турган. Кышкы үеде үрезинге хереглээр картофельди багай кадагалаанывыстан үрелгеш, еске районнардан ону садарынга, сөөртүрүнге дыка хөй артык чарыгдалдарны үндүрген бис. Чемишчидилгеге чажарынга 2700 рубльди чарыгдаар тургаш, 164 рубльди камнап алдывыс. Кывар-чаар материалдарга үндүрер чарыгдалывыс 1600 рубль болза, ооң чүгле 100 хирезин чараан бис. Биске быжыглаттынган 20 гектар шөлден 210 тонна дүжүтту алырын планнаанын үстүнде айыткан болгай мен. Ынчаарга бистиң звеновус планнаттынган дүжүтке немей 15 хуу, азы 31 тонна картофельди өстүрерин хүлээнген.

Мурнунда чылдарда наряд ёзугаар ажылдаарга чүгле бүдүрүп үндүрер продукциянның хемчээли, биргээр чугаалаарга, план билдинер, арткан чарыгдалдарга — кывар-чаар материалдарга, үрезинге, чемишчидилгеге чеже акша чарыгдаары билдинмес турган болгай. Ам бо бүгү чарыгдалдар баш бурунгаар билдингир болгаш бригадир азы звено удуртукчузу кижи оларны ай санында лимит ёзугаар таарыштырып орар болганда, камналгалыг болуру билдингир. Ынчангаш бот-орулга-чарылгалыг арга-биле ажылдаарга куш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир дээрзин билдивис.

Э. САТ,
Шекпээр ортумак школазының «Аржаан» бүдүрүлге бригадазының удуртукчузу.

Румынияның судно тудуунуң үлетпүрүн тургузарынга база хөгжүдеринге Совет Эвилели улуг дузаны көргүзүп келген болгаш көргүзүп-даа турар. Ол дузаламчының үндезини — техниктиг деткимче, судно дериглерин бээри болгаш узун хуусаалыг совет чагыгларның күүседези.

ЧУРУКТА: чүүк судноларын, траулерлерни далайга өрүмнээшкин херекселдерин бүдүрер талазы-биле Галацтың спецнализастаан судно бүдүрүлгезинде.

Аджерпресс—СЭТА-ның фотозу.

Б. Кармальдың чугаазы

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның Улусчу-демократтыг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, АДР-ниң Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Бабрак Кармаль Афганистанның хамаарышпас чоруун катап тургусканындан бээр 66 чыл ою-биле холбаштыр түс черниң телевидениезин болгаш радиозун дамчыштыр кыйгырыг кылган. Хамаарышпас чорук, девискээриниң бүдүн чоруу болгаш национал бүрүн эргези дээш, делегей империализминиң болгаш реакцияның чимзенишкиннеринге удур чөптүг демиселди афган улус чорудуп турар деп, ол медеглээн.

Ёзулуг хамаарышпас чорук политиктиг тускайлаң чорукка болгаш национал экономиканың бүгү талалыг көдүрлүүшкүнүнге даянып турар деп, афган удуртукчу онзалап демеглээн. Чер-суг реформазын чайгылыш чокка чорударын, кооператив шимчээшкинин хөгжүдерин, үлетпүрүн, садыгны, транспортту сайзырадырын, культура революциязын боттандырарын, чурттуң бүгү аймактарының болгаш бичө улустарының политиктиг, экономиктиг болгаш социал чаңгыс эвин хандырарын национал хамаарышпас чорук негеп турар. Чоннуң амыдырал деңнелин бедидер, бижик билбес чорукту узуткаар дээш бүгү-ле күжениишкиннерни АУДП болгаш революстуг чазак кылып турар. Даштыкы күрүнелерниң талазындан бодунуң иштики хереқтерингe холгаарлаашкынны азы кандыг-бир албадаашкынны афган улус сый шаап шыдаар, ол дугайын америк болгаш өске-даа империалистер, Пакистанның милитаристери, Иранның реакциязы утпас ужурлуг деп, Б. Кармаль чугаалаан.

Хөй чылдар дургузунда Афганистанга Совет Эвилелиниң берип турар интернационалчы дузаламчызын АДР-ниң удуртукчузу бедии-биле үнелээн. Улуг совет улус-биле найыралывыска чоргаарланып турар бис деп, ол медеглээн.

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның Улусчу-демократтыг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, АДР-ниң Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Бабрак Кармаль Афганистанның хамаарышпас чоруун катап тургусканындан бээр 66 чыл ою-биле холбаштыр түс черниң телевидениезин болгаш радиозун дамчыштыр кыйгырыг кылган. Хамаарышпас чорук, девискээриниң бүдүн чоруу болгаш национал бүрүн эргези дээш, делегей империализминиң болгаш реакцияның чимзенишкиннерине удур чөптүг демиселди афган улус чорудуп турар деп, ол медеглээн.

Ёзулуг хамаарышпас чорук политиктиг тускайлаң чорукка болгаш национал экономиканың бүгү талалыг көдүрлүүшкүнүнге даянып турар деп, афган удуртукчу онзалап демеглээн. Чер-суг реформазын чайгылыш чокка чорударын, кооператив шимчээшкинин хөгжүдерин, үлетпүрүн, садыгны, транспортту сайзырадырын, культура революциязын боттандырарын, чурттуң бүгү аймактарының болгаш бичө улустарының политиктиг, экономиктиг болгаш социал чаңгыс эвин хандырарын национал хамаарышпас чорук негеп турар. Чоннуң амыдырал деңнелин бедидер, бижик билбес чорукту узуткаар дээш бүгү-ле күжениишкиннерни АУДП болгаш революстуг чазак кылып турар. Даштыкы күрүнелерниң талазындан бодунуң иштики хереқтерингe холгаарлаашкынны азы кандыг-бир албадаашкынны афган улус сый шаап шыдаар, ол дугайын америк болгаш өске-даа империалистер, Пакистанның милитаристери, Иранның реакциязы утпас ужурлуг деп, Б. Кармаль чугаалаан.

Хөй чылдар дургузунда Афганистанга Совет Эвилелиниң берип турар интернационалчы дузаламчызын АДР-ниң удуртукчузу бедии-биле үнелээн. Улуг совет улус-биле найыралывыска чоргаарланып турар бис деп, ол медеглээн.

КОНФЕРЕНЦИЯ ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. Кембридж деп америк хоорайда (Массачусетс штат) ажыттынган айының чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле төгерик столдуң конференциязының хүн чурумунуң кол айырыы— Рейганның администрациязының милитаристиг программазын күштелдиргенинiң байдалдарында тайбың дээш америк шимчээшкинниң стратегиязы болгаш тактиказы деп айтырыг болган. Ооң киржикчилери — АКШ-тың хөй-ниити, эртем болгаш шажын организацияларының удуртукчулары. Эндере чепсегленишкинни көвүдедиринче болгаш ону космос делгеминче неитередиринче Вашингтонның угланышкынын олар шыңгыы шүгүмчүлээннер. Ядролуг халаптың айылын чайладыр соруулга-биле АКШ-тың болгаш делегейниң өске-даа чурттарының тайбыңга ынак бүгү күштериниң сырый каттыжарының эргежок чугулазын база айытканнар.

Вашингтонның администрациязының милитаристиг программаларынга төгерик столдуң конференциязының киржикчилери шиитпирлии-биле удурланырлар деп, «Эңчилер социал чөптүг чорук дээш демиселдээ» дээр хөй-ниити организациязының хүндүлүг дарегазы Хелен Колдикотт хуралдың эгелээриниң мурнунда журналистерге медеглээн. «Сылдыстыг дайыннарының» үзел-бодалдарын болгаш космоста кезектери туруп турар ракетага удур калбак хемчээлдиг системаны тургузарын баш удур көруп турар президент Рейганның идип үндүргени «стратегтиг камгалал» системазының буруу шапкан.

АКШ-та дайынга удур шимчээшкин политиктиг улуг күш болу берген үеде төгерик столдуң конференциязы Кембриджде Гарвард университединде чыылган. «Нью-Йорк таймс» солунның сан-түңү-биле алырга, амгы үеде чуртта тайбың талалакчыларының 5700 ажыг организациялары идепкейлии-биле ажылдап турар. «Янкелович, Скелли энд Уайт» шинчилел компаниязының чорутканы хөй-ниитиниң санал-оналын айтырганы-биле алырга, амгы үеде американнарның 96 хуузу бүгү-ниити ядролуг месилдежиишкин үезинде тиилекчилер турбас деп бүзүрелди илереткен.

(СЭТА).

ТАЙБЫҢНЫ БЫЖЫГЛААР ДЭЭШ

ДЕЛИ. Индияның найысыладынга «Совет-индий керээ болгаш делегейге тайбыңны быжыглаары деп темалыг симпозиум болган. Аңаа парламент кежигүннери, политиктиг болгаш хөй-ниитиниң сураглыг ажылдакчылары, эртемденнер болгаш журналистер киришкен. КНО-га дузалаарының индий организациязының ол симпозиумун амгы үеде бүгү чуртта эрттирип турар ССРЭ биле Индияның аразында тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге ат салганының 14 чыл оюнга, а ол ышкаш республиканың хамаарышпас чоруунуң 38 чыл оюнга тураскаатказан совет-индий найыралдың айында чорудуп турар.

Совет-индий керээ Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга арганы берип турар деп, ассоциациязының оралакчы президентизи М. М. Агарвал медеглээн. Империализмниң күштериниң боочепсекти эңдере бүдүрерин өөскүдүп, термоядролуг халаптың айылыы өзүп турар байдалда ооң ужур-дузазы улгадып турар. Атомнуг дайынның өртүнге кижи төрелгетенниң кырлып өлүрүн болдурбас дээш чаагай тура-соруктуг бүгү кижилерниң күжениишкиннерин көвүдедири эргежок чугула деп, оратор чугаалаан.

(СЭТА).

СОФИЯ. Чээрби ажыг чурттар, оларның аразында ССРЭ, Польша, АКШ, Англия болгаш өске-даа күрүнелер Болгарияның судно тудуунуң Варнада институдунга төлевилээн судноларны садып ап турар. Болгар инженерлерниң чогаатказан хөй төлевилелиниге бедик шынарның демдээн тывыскан. Ол дээрге — 25 муң тонна, 38 муң тонна чүүктерни дажыглаар күчүлүг судноолар, «Каспий» хевирниң танкери, чаа контейнервоз. Пловдивке болган делегей ярмарказынга Варна будүрүлгезиниң суднолары алдын болгаш мөңгүн медальдарны алган.

ЛОНДОН. Мурнуу-Африка Республиканың сөөк-язы ылгай көөр ёзу-чуруму-биле бүгү харылзааларны доп-дораан үзүлүп үндүрер продукциянның хемчээли, биргээр чугаалаарга, план билдинер, артканын чарыгдалдарга — кывар-чаар материалдарга, үрезинге, чемишчидилгеге чеже акша чарыгдаары билдинмес турган болгай. Ам бо бүгү чарыгдалдар баш бурунгаар билдингир болгаш бригадир азы звено удуртукчузу бедии-биле үнелээн. Улуг совет улус-биле найыралывыска чоргаарланып турар бис деп, ол медеглээн.

Күш-ажыл өөредилгезинче, ылаңгыя эге класстардан-на өөредилгеге, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Кызыл, Эрзин районнарның дыка хөй школаларында башкылар кичээнгей салбайн турар.

Чаа өөредилге чылында республиканың башкылар коллективтери кичээлдерни улам сайзыраңгайжыдарынче, өөредилге-көргүзүлге материалдарын болгаш техниктиг хереқселдерни ажыглаарын экижидеринче, школачыларны бот-тускайлаң ажылдаарынче сагыш салыр ужурлуг. Школа директорлары болгаш оларның оралакчылары ажылдың шынары дээш, дээштиг чоруу дээш харыысалгазын бедидер.

Методика ажылын бедик деңнелге тургузар. Материалдыг баазаны быжыглаарынче доктаамал сагыш салыры чугула. Кабинет системазын сайзыраңгайжыдар. Бүгү-ле бар дериг-хереқселдерни чөп ажыглаар, оларны хумагалыг эдилээри база чугула. Ажыл-херектерни партияның эзлчеглиг XXVII съездизин төлептиг үткүүру дээш чедиишкинниг хандырары — башкылар коллективтериниң, улус өөредилге органнарының чугула соруулгазы.

ДИПТЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

ЛУСАКА. Империализмниң чимзенишкиннеринге удур, колониализмден дамчып келген экономиктиг болгаш социал хожудаңгай чорукту узуткаар дээш демиселче бодунуң күжениишкиннерин партия организацияларынга углардырар ужурлуг деп, Замбияның каттышкан национал хамаарышпас чорук партиязының чиңгине секретары Грей Зулу медеглээн.

(СЭТА).

ТОКИО. «Соңгу таладан кыжаныышкын» дээр хоозун чылдак-биле Сеулдың чонга удур ёзу-чуруму «хамааты камгалалының» өөредилгелерин чыл бүрүде чорудуп турар. Парлалганың дыңнатканын ёзугаар алырга, Сеулга болгаш Мурнуу Көрейниң өске-даа хөй хоорайларынга комендант шагын чарлаан, полицияның болгаш шериглериниң улуг отрядтары ында таңныылдап чоруп турар.

ДАМАСК. Иордан хемниң оң талакы эриинде Эль-Халиль хоорайны израиль шериглер ам-даа эжелевишаан туруп турар. Хоорайда дүшкүүрлүг байдал хевээр арткан. Комендант шагын чарлаан, бүгү магазиннер хагдынган, почта, телеграф ажылдавайн турар. Хоорайның үндезин чурттакчыларын израиль шериг таңныылдары тудуп. оларны чиндип, чамдыктарын хоругдап турар.

Бо чүс чылдың эгезинде Воронеж областың Александровское суурга ыраажы таваржыннарның талантылыг күүселделерин эскерип каан, М. Е. Пятницкий улуг эвес ыры коллективи организастаан, аңаа баштай 18-ле кижи кирип турган. Олар шупту кайгамчык оюза ырлаарындан аңгыда, танцылавышаан, бөдүүнү-биле кылып каан улустың хөгжум хереке лдеринге ойнаар турганнар.

1911 чылда хөйүң ыры Москванның бир концерт залынга — амгы Эвилелдер бажыңының биче залынга оюн көргүскен. Коллективтиң чедишкинин улусту кайгаткан. Улустуң ыры кандыгыл деп чүвенин кижилер бир-ле дугаар эскерип дыңнаан, ооң үжүр-утказының ханызын, кайгамчык шынарлыын, черле ынчаш чон аразында хөвар талантыларның барын билип алганнар.

Бөгүн ук коллектив делегейге билдингир. Бо сураглыг коллективтиң чогаадыкчы ажылын билбес шак ындыг булуңну бистиң улуг чүртүвүстен тывары берге. Пятницкий аттыг хөйүң ырының гастрольдары делегейниң 30 ажыг чүрттарынга эрткен.

ЧҮРУКТА: Орус улустуң Пятницкий аттыг сураглыг коллективиниң ниити ыр бопгаш балет артистери «Орус хороводту» күүседип турлар.

А. МОРКОВКИННИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ТАЙГАНЫҢ ҮНҮ-БИЛЕ

Тываның ном үндүрер черниң чоокта чаа үндүргени «Сыынныг-Дөңгүлек» деп номнуң автору Куулар Мунзукович Аракчаа аңчылар аразынга ескен кижи-дир дээрзи номдан тодаргай билдинип кээр. Чүге дээрге, авторнуң номунда кирген чогаалдары дүржулгалыг аңчының бедик билигиниң дөңнели-биле бижиттинген.

Ном бүрүзү азы чогаал бүрүзү ийи кол ужур-уткалыг. Бирээзи — өөредиглиг, кандыг-бир чүвени билип, танып алырынга дузалаар; өскези — кижизидилгелиг, номчукчу кижи номнуң маадырларының эки талаларын өттүнеринге, багай талаларын база билип алырынга дузалаар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чүнү эки дээринге база чүнү багай дээринге номчукчуну өөредип, кижизидер.

Бо номнуң кол маадырлары шупту-ла аң-мең, хуш-саскан: коданнар, сыын, адыг, дилги, телер, дедир-даван, хөөрүк, диин, торга, баа-сарыг, үгү, хартыга, бора-хирилээ болгаш даастар. Ынчалза-даа олардың аажы-чаңнарында, амыдыралында чедер-четпес талаларын кижилернии-биле догаштыр көргүскен.

«Коданның ужуралдарын» номчаш, ооң кышкы, чайгы чүчактарының кандыг өңнерлиг болурун билип алыры-биле кады аажок коргук-даа болза, коданның алыс черлик аң шынарлыг болгаш кажар угаанныын, амыдыралын оскунмазын билип алыр бис.

«Сыынныг-Дөңгүлек» дээр рассказта «Аңнар бичии када өлген чүве дег кылдыр удуй бээр таварылгалар тургулаар боор чүве» дээн одуруглар меңээ мырыңай чаа билиишкинни берди. Ындыг таварылгаларны көрген база дыңнаан өске-бир аңчыларның турары чадавас. «Адыг биле Дедир-Даван» деп чогаалда адыгның чүгле эът чиир эвес, а өске үнүштерни база чиирин, дедир-даванның хөрзүнү чымчадып, болбаазырадып тураын база көргүскен. Оон ыңай адыгның бот-тогдунар улуг туралыын, дедир-даванның биче сеткилдиин база удурланышкак, шүүт-ла ийи аңгы кылдыр чедимчелиг бижээн.

Чүгле төлер-даа эвес, а үскүлежип тургаш, сыыннарның-даа, хүлбүстериң-даа мыйыстары хептели бергилээр дээрзин дыңнаан мен. Ону база чурумалдыг кылдыр бижээн.

Ынчангаш допчузу-биле «Сыынныг-Дөңгүлекти» өөредиглиг-даа, кижизидилгелиг-даа талалары чедимчелиг четче бижиттинген эки ном кылдыр көөр апаар. Бо ном уруглларга таваржыр бир онза шынарлыг: мында «чурттап чорзуннар!» азы «дириг чорзуннар!» дээн йөрээлдер элбек. Бо кончуг өөрүнүүг-дүр!

Чамдык чогаалчылар аңнарны-даа, куштарны-даа бижий бергенде, «эъди эътсиг, кежи кешиг» дээш-ле баар. Өске кижилер та канчаар көрүп турар чүве ийик, а мээң мындыг сөстерге таарышпазым-на ажок. Чүге дизе, «кандыг-бир аңның «ъъдин, кежин» сонуургай берген болганда, оны өлүрерин суртаалдап турары ол деп билдинер.

Ном бүрүзүнүң кааспалгашимелдези аңаа-бир таварышкан-на чуруктар эвес-ле болгай. Форма-хевирниң уткабиле аянныш болуру ышкаш номнуң кааспалгазы база оон утказы-биле дүүшкен болур. Ынчаарга «Сыынныг-Дөңгүлектиң» чүрүк-кастаргазын оон утказы-биле ажок дүүшкек кылдыр чүрүкчү М. Ч. Монгуш дыка чараштыр чуран: аяс чаагай дээр, аргаяштыг сын-тайга эдээ ажок чараш чер, хоолайдан үнген ыжы дээрже шөйлү берген аңчылар бажыңы. Аңчылар одаг ыжын база онза хүндүлээр улус болгай. Кайда ыш бурулай-дыр, ында дириг кижи турар ужурлуг, кижи кайда доктаап, от салганын, ында суг база турар ужурлуг дижир.

Ынчалза-даа бо номда арай хажагайланы бергилээн хөй эвес сөстер болгаш «Дуруглар база бар деп бодаар-дыр мен. «Коданның ужуралдарында» мындыг будулгаазынныг домактар бар. Аштаан-суксаан, туруп-могаан ийи аңчы коданнар-биле хайнакташтырып өстүрерин бодай бээрлер. Оозун бодаарга, чүгээр-даа улус ышкаш, ол хиреде ында бир кижи Монгушту бурууда-дып турар, ооң түннели-даа көзүлбес.

«Койгунак» деп рассказта Вера биле Надя кодан азырап алырлар. Чаңгыс Куулар Мунзукович-даа эвес, черле шуптувус-ла «Өстүр азырап каан», «Экиртир эмнел каан» кылдыр бижип-ле турар бис. Ынчалза-даа бодунуң черлик эскеримчелин үттүп, азыралга өөрени берген аң-даа, куш-даа бодунуң дайзынналрын таныбас, аажок чаазы болу бээр болгаш удавас-ла дайзыннар чемизи апаар чүве-дир ийин.

Ам Кызылда чурттап турар, 70 чылдарда Тожунуң Адыр-Кежиге кожа чурттап турганым садыгжы Сундуй-оол Арандол элик оглу азырапкы азырапга киирип чадаанын чугаалаан. Сут-Хөлге бир кадарны ешкүлеринге каттыжа берген тени кажар арга-биле туткаш, муңгаш бажыңга шоочалап каваш, эртен көөрге, те елген чыткан деп дыңнаан мен. Моон алгаш көөрге, аңаа-ла мөрүнде чораан черлик амытаннарны түдүп азыраары эки түңнелди бербес ышкажыл.

«Хөөрүк» дээр рассказта «...тайгада пештерден хөй тоорук дүжүртеш, сайлаары-биле бажыңчыгаш чаныгна оваалаандыр төп каан мен. Ам ында тоорук чок, бир-ле чүве сыспа шаап, чууруп, чип каапкан мындыг. Оозун бодаарга, ылап-ла чазыйлаан адыг келген хире». Чер чемизи, ылаңгыя тоорук элбекте адыг чазыйлавас-ла чүве болгай.

«Ак-Салдың диңги» дээр рассказта ол диңг Ак-Сал ашак чаныгна турда-па, «...коңгулче караш дээн. «Ырак черден көшкен арган-дорган диңг ындыг боон чадавас, а тодуг-догаа, чаңгыс черде турум тайга диңги болза, үзын-даа, коңгулун-даа аажок чажыт черлерге кылыр, ону өске амытаннардан чажырар, харлыгда оран-савазының чаныгна изин безин баспас чүве-ле болгай. База-па ол рассказта»... мелдер-сарыг диңгни Олег көрүп каан» деп домак бар. Мында «мелдер» дээрге, дузалал, «сарыг» дээрге, өзек сес-тур. Мелдер-Доруг, мелдер-кора ат дээн ышкаш аан. Кыжын сарыг сырбык база турбаа дег.

Мээң, чаңгыс кижиниң бодалы-биле мындыг бичии чемиримтер бар-даа болза, бо ном эки ном кылдыр номчуттуңду.

М. ЭРГЕП.

Ном болгаш номчукчу

ААС ЧОГААЛЫН ЧЫГБЫШААН

Кызылдың педагогика институдунуң филология факультединиң 2-ги курузунуң студентилери Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы суурга тыва улустуң аас чогаалын чыып, практикалап чораннаар. Оларны (20 кижи) тыва дыл болгаш тыва литература кафедразының эргелекчизи, филология эртемнериниң кандидады, доцент Доржу Сенгилович Куулар удуртуп чоруан.

Студентилер 60—70—80 харлыг кырганнардан тыва улустуң үнелеп четпес эртинези — аас-чогаалының, янзы-бүрү жанрларын, тывызыктарны, үлегер домактарны, чечен сөстерни, ыр-кожамыктарны, йөрээлдерни, чалбарыгларны, тоолчургу болгаш төөгү чугаларны, кыскажаң тоолдарны дыңнап бижээннер. Бо жанрларның аразындан тыва төөлдар эң-не хөвар таварыжыр болган. А ырлар, кожамыктар, тывызыктар, шүлүктээн чечен сөстер, аңчыларның йөрээлдери, чалбарыгларыы эң-не хөй таварыжыр турган.

Студентилер чүгле чыып бижип турган эвес, а хөй-хөй тоолчуларның ат-сывын, адресин илередип тыпканнар. Олар Чыргакыга база барып, солун тоол-тывызыкты, ырларны дыңнап, магнитофонга бижип алганнар. Ол черде чурттап турар Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Кара-Сал Дембирелович Ак-оол студентилерге каттырынчыг тывызыктарны ыткан. Ооржак Кылын-оолович Мөңге солун төөгү-чугаазын чугаалап берген, а Ыдым Монгуш бодунуң «Кичигенекэ» деп тоолун ыдып берген.

Бир тоолчунуң бажыңынче 2—3 бооп алгаш чоруп турган бис. Харыы угда 2—3 кижи бижиирге эптиг. Бижип четтикпейн барган одуругларын ботботтарындан дүжүрүп бижип алыр.

Тыва улустуң аас чогаалын чыып тургаш, студентилер хөй солун чүүлдерни билип алганнар. Аас чогаалын чыырынга эң идепкейлиг студентилер база илерээн. Юрий Даржаа, Белек-оол Ооржак, Марина Соржу, Саяна Онгай-оол, Оксана Саая, Ляна Дувак, Өнермаа Баадыр, Екатерина Болат, Чечекмаа Донгак болгаш өскелер-даа оларга хамаарыжыр.

Студентилер чүгле тыва аас чогаалын чыыры-биле кызыгаарланмайн, Чыраа-Бажының кыргылда пунктузунга барып чедип, совхозтуң хоюн кыргыжын, дузалашканнар. Хостуг шактарында Чыраа-Бажының чанында Оймакта ортумак школаның бүдүрүлге бригадазының турлаанга барып, концертти база көргүскеннер. Ында ногаа аажаал, суггарып турар школачылар-биле студентилер волейбол, баскетбол маргылдаазы эрттирген. Эртемден Д. С. Куулар школачылар-биле ужуражылга үезинде профуглашкынын ажылын чорудуп, солун беседаны кылган. Студентилер башкы институдунуң дугайын школачыларга чугаалап бергеннер. Д. С. Куулар хостуг шактарында кежээниң-не суурҢуң шыырак дээш шыдыраачылары-биле ойнап турган. Студентилер база суурнуң аныяктары-биле волейбол, баскетбол маргылдаарын эрттиргеннер. Чоруур бетинде студентилер школа септелгезинге дузалап, ону дозулажып бергеннер.

Практика үезинде совхозтуң удуртукчулары студентилерге улуг дузаны чедиргеннер. Студентилер оларга өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Б. ООРЖАК.

«ЧЕДЕРДЕН» МЕДЭЭЛЕР

«Чедер» курортунуң үшкү сезонунуң дыштаныкчыларының ортузунга культура-массалыг база спортчу хемчеглерни эрттирип турар.

Хол бөмбүүнүң талазы-биле «Чедериң чечээ» деп шаңнал дээш дөрт команданың аразынга маргылдааны эрттирген. Аңаа аваангыр, кашпагай ойнааш Улуг-Хемден база Тес-Хем-ден келген дыштаныкчыларның командалары бирги черни алган, ийигизинче кызылчылар кирген. Ойнакчылардан Ч. Сундуй, Д. Монгуш, К. Тас-оол олар эки ойнап, командазы хөй сан чедип алырынга үлүг киргеннер.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну, тыва эки тураачыларның бирээзи Б. Биче-кыс тнилекчилерге шаңналдарны байырлыг байдалга тывыскан. Хол бөмбүүнүң маргылдаазын хоочун спортчу, Жданов аттыг совхозтуң директору Б. Моңгул-оол эки судьялап, башкарып эрттирген.

* * *

Дыштаныкчылардан 28 кижи шыдыраа шөлүнге шыңгыы тулушкан. Түңнелинде М. Наксып, [Кызыл] чүгле чаңгыс кижите уттурган болгаш, бирги черни алган. Ийиги черни З. Майдыр [Тес-Хем], үшкүзүн С. Наксыл [Улуг-Хем] олар алганнар.

* * *

Курорттуң дыштаныкчылары Томскиден келген ыры-хөгжүмнүң «Молодость» ансамблиниң концертин сонуургап көргеннер. Оон кирген бүгү акшаны тайбың фондузунче шилчидеркн шиитпирлээн.

* * *

Тываның күрүне филармониязының артистери РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Н. Ө. Өлзей-оолдуң киржилгези-биле утка-шынарлыг солун концертти көргүскенин дыштаныкчылар аажок сонуургап көрген.

* * *

Абаканның күрүнениң педагогика институдунуң башкызы Г. Кондакова «Кижиниң аажы-чаң культуразының дугайында» лекцияны дыштаныкчыларга номчуп берген.

С. САЛЧАК-ООЛ.

БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫНЧЕ

Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу Алтайның болгаш Красноярскиниң эмчи институттарының белеткел салбырынга өөредирибиле аныяк ооларны болгаш кыстарны хүлээп ап турар. Белеткел салбырынга совхозтарның, бүдүрүлге черлериниң, организацияларның болгаш тудуглардың мурнакчы ажылчыннарындан, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден халашкан ортумак эртемниг кижилерни, эмнелге-профилактика албан черлеринден санитарларны хүлээп алыр. Белеткел салбырынга кирер аныяк ажылчынарның практиктиг ажылының стажы 1 чыл болур (өөренип турар үезинде ажылы стажка кирбес). Санитарларның стажы 2 чыл болур ужурлуг. Сөөлгү чылда ажылының стажы үзүктел чок болур ужурлуг. Ортумак тускай эмчи эртемниглерни белеткел салбырынга хүлээп албас. Белеткел салбырынче өөренирлерни партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының сумези-биле организацияларның, бүдүрүлге черлериниң болгаш тудуглардың удуртукчуларының, шериг кезектериниң командылал черлери шилип алыр болгаш чорудар. Белеткел салбырынче өөренири-биле чоруткан кижилер дараазында документилерни киирер: институттуң ректорунга бидирииишкин (чогуур хевирниң бланказында), ортумак эртемчиниң дугайында документ (бодун), дөрт кижи ат салган характеристика (удуртукчунуң, профком даргазының, парторганизация болгаш ВЛКСМ комитединиң секретарының), № 286 форма-биле шынзылга, чогуур бланкага № 086 форма өзугаар терапевтиң, хирурггуң, невропатологтуң түңнели, кадыкшылының дугайында эмнеп турар эмчизиниң шынзылгазы, флюорография болгаш рентген шинчилгезиниң түңнели, эмчиниң дээди өөредилге черинге өөренип болурунуң дугайында кол эмчиниң түңнели, 3×4 см хемчээлдиг бөрт чонка 6 фотография, тускай бланкага организациядан сулделиг таңмалыг удуртукчунуң ат салган бижии, сулделиг таңмалыг болгаш «Амгы үеде ажылдап турар» деп бижиктиг чүгле организацияның удуртукчузунуң ат салганы куштаажыл дептериниң хоолгазы. Шериг биледин боду эккеп көргүзер.

Документилерни Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунче дараазында адресче чорудар: Кызыл, Ленин кудумчузу 10. 1985 чылдың октябрь 10-га чедир 15 шактан эгелеп кадрлар секторунче.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Чадаанада хоорайның № 6 профтехучилищезинге өөренирин күзээннерни «Тыва көдээ тудуг» трест чалап турар. Тудугжу дашчының, бызанчының-бетонщиктиң, штукатур-маларның мергежилдериниң сургуулдарны белеткээр.

Училищеге хүлээп алганнарны чуруттаар чер-биле, тускай хеп болгаш халас чемненилге, биле хамдырар. 10 класс биликтиг аныяктарны база шеригден халажып келгеннерни айда 75 рубль хемчээлдиг стипендия-биле база хандырар.

Профтехучилищеге киреринге хамаарыштыр тайылбырны «Тыва тудуг» трестиң көжүп чоруур механизастаан колоннаның районда төвүнден болгаш Чадаана хоорайда № 6 ПТУ-дан ап болуо.

Дүлейлерниң «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг Бүгү-россия ниитилелиниң Кызылда өөредилге-бүдүрүлге чери экономисти, үлетпүрге ажылдаар дуржулгалыг бүдүрүлге цегинин мастери, технологту, даараныпга херекселин эдер дузалакчызы ажылга чалап турар. **Өөредилге-бүдүрүлге черниң адресі: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчу, бажың № 194, телефону 2-27-29.**

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

Республиканың хөгжүм-шин театрының артистериниң концерти сентябрь 1-де Ногаан театрга болур.

Эгелээри 14 шакта.

Ажылче чалап тур

Кызылдың аъш-чем садыынга ажылдаары-биле кладовщиктер, садыгжылар, кассирлер, экспедиторлар, магазиннер аштаар ажылчыннар, бүдүн хүнде арага шилдериниң хүлээп алыкчылары херек.

Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, 29, Кызылдың аъш-чем садыы, телефон: 2-54-36.

Тыва АССР-ниң харылзаанның бүдүрүлге-техниктиг эргелели электро-харылзаа албан черлериниң инженерлериң, улуг бухгалтерни, кол бухгалтериянын инспектор-ревизорларын, бедик мергежилдиг машинисти (ай санында 25% шаңнал төлээр) ажылга чалап турар.

Кварталдарның болгаш чылдың төнчүзүнде шаңнал төлээр.

Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 53. Тыва АССР-ниң харылзаанның бүдүрүлге-техниктиг эргелели, кадрлар килдизи, телефон: 2-48-12.

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

КАЙЫЫН ТЫПТЫРЫЛ?

Туберкулёз — халдаварлыг аарыг, 1882 чылда немец эртемден Роберт Кох өкпе аарының тарадыкчыларын бирле дугаарында тыпкан. Ол тарадыкчы палочкаларны (каракка көзүлбес дириг хензиг организмнер) Кохтуң палочказы азы бациллазы деп адаан.

Уж аарыг колдуунда өкпе аарыг улустан, туберкулёзтан аараан мал-магандан, оон сагган суттуң хайындырбайн азы эътти шала быжырган чемге ажыглаанындан, палочкалар кадык кижиже халдаар. Ол хензиг дириг организмнер кандыг шынарларлыгыл? **Бирээзи,** кандыг-даа физиктиг болгаш химиктиг байдалдарга дыка шыдамык. Чижээлээрге, микробтар 262—269 градус температураны шыдажып эртер болгаш 80 градус изиг сугга безин 20 минута дургузунда өлбестер. Чүгле хайындырып турар сугга элээн үр болганда микробтар узуткаттынар. Туберкулёз палочкалары хөрзүнге, караңгы, өл-шыг бажың иштинге белеп өлбес, а кудумчу довураанга ийи неделя иштинде чурттап шыдаар. Хүн кераанның дорт деген херелдеринге микробтар каш шак болганда өлүп каар.

Кижи болгаш дириг амытаннарга туберкулёз палочкалары дүрген өзүп, көвүдээр. Ол палочкалар хоранныг чүүлдерин (токсиннерин) бүгү мага-ботче тарадыр. Ооң соонда ол хоранныг чүүлдер нерви системазының, ижижөйүндүнүң, хан эргилдезиниң, бүүректиң, баарның ажылчорудулгазын бакырадыр. Микробтар колдуунда өкпеге хөйү-биле баар. Кажан кижиниң эът-мага-боду арып, бакырааргa, туберкулёз палочкалары өкпеге дүрген өзер болгаш ол органга дегдиришкинни тывылдырар. Ол микробтар чүгле өкпени эвес, сөөктүң, ижин-шөйүндүнүң, бүүректиң, бестерниң, баш мээзиниң туберкулёзтуг менингидин тывылдырар.

Туберкулёзтан канчап аарый бээрил, кандыг чайдалдарга оп халдаварлыг болурул!

Туберкулёз палочкаларының кол тарадыкчылары өкпези аарыг кижилер болур. Оларның дүктүзүнден палочкалар (микробтар) хайү-биле ылгалып үнер. Бүүрек болгаш өске органнарның микробтары кадыг болгаш суук алban-биле ылгалыр. Туберкулёзтаан чамдык улустар долгандыр турар кижилерге халдавыр чедирбейн турар. Ол болза, «хагдынчак» хевирниң өкпе аарыы дээр. «Ажык» хевирниң өкпе аарыг кижилери дүктүзүнге микробтарны хөйү-биле ылгап үндүрер. Оон долгандыр турар кадык кижилернин тыныш органынче кирип, халдажыр. Өкпе аарыы «ажык» хевирниң улустары чедүрүп, азы азырып база чугаалажып турар үеде чараа чаштанчыладырындан микроб халдаар. Ынчангаш ындыг аарыг улустар өг-бүлезинге, автобуска азы кудумчуга-даа чораашк, санитарлыг байдалды сагыыры чугула.

Ийинде, өкпе аарыг кижилерниң эт-севиинден халдап болур. Чижээлээрге, чыдар орун-дөжээнден, азык-савазындан, иомчуп турган солунсетүүлүнден дээш өске-даа эт-херекселдерде микробтар чоруп болур. Хол тутчуп мендилежирде азы ажы-төлүн эргеледип-чассыдарда арыгшеверни сагыыры чугула. Ындыг болганда аарыг кижи санитар-гигиенаны шыңгыызыбиле сагыыр болза, кадык улуска аарыгны таратпайн барып боор. **Үште,** ук аарыг довурак-доозун дамчыштыр тараар. Чижээлээрге, бажың шалазынче кайы-хамаан чок дүкпүрген чараа азы идик-хеп болгаш өске-даа эт-сепке чораан микробтар кургай бергенде, довурак-доозунбиле кадык улустарның тыныш органынче кирер. **Дөрттe,** аъш-чем дамчыштыр халдаар. Сүттү чедир хайындырбайн, эътти эжидир быжырбайн чемге ажыглаарга, аарыг халдаар.

Өг-бүлези-биле чурттап турар үезинде, чем ижер аяксавазын, орун-дөжээн өске кежигүннерден ажгылаар ужурлуг. Чаш уруглларыг ие аарый бергенде, арыг-шеверни эки сагывас болза, ооң ажы-төлүнге болгаш долгандыр турар улуска аарыг халдаарын билзе чогуур.

Амгы үениң медицина практиказындан алырга, өкпе аарыглыг улуг назылыг кижилер ол аарыгның тарадыкчылары болур. Чүге дээрге оларның аарыы билдинмезибиле эртер. Ол үеде колдуунда чөдүрер, кадыын хынатпайн чораанының түңнелинде, аарыы улгадыр. Ындыг болган төлээде, баш бурунгаар шинчилгени эрттирип, кадыын камгалаары чугула.

Аарыгның демдектери кандыгыл, оларны канчаар тодарадырыл! Улуг назылыг кижиниң өкпе аарыының демдектери мындыг: бажы аарыыр, чемге хөөнү чокталыр, дүне деридер, шаг-шинээ чокталыр, туруучал болу бээр. Бир эвес аарыгның мындыг шынарлары көстүп келзе, эмчи шинчилгезин эрттирери албан. Чамдыкта «грипптедивис» дижир. А херек кырында ол туберкулёзтуң эге чадазы болур. Өкпе аарыы хенертен эгелээри база бар. Ол үеде эът изии 38—39 градус чеде бээр. Дүктүлүг чөдүл күштелип, дүне деридер, хөрек иштинде аарышкылыг черлер тыптып кээр. Шак мындыг шынарлар өске-даа халдаварлыг аарыглар үезинде билдинип болур. Чоорту хан дүктүрер ийикпе, азы хан төгүүшкүнү болу бээр. Бо бүгү байдалдарда эмчиге дүрген баары чугула.

Өкпеден хан дүктүрери — ол дээрге колдуунда өкпе аарыының демдектери болур. Өкпе аарыы чаа эгелеп чорда, тодарадыры берге. Чүге дээрге, аарыг баштайгы үезинде хаалчак хевирлиг эртер. Мындыг таварылгада аарыгның характерин чүгле эмчи тургузуп болур. Кажан өкпези аараан кижи-биле харылзаалыг үеде, эмчи хыналдазын эрттирери онза чугула.

Амгы үеде өкпе аарыын шын тодарадырынга, эмнээринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Чижээлээрге, рентген хереллериниң дузазы-биле аарыгны тып турар, лабораторлуг шинчилгени кылып турар. Өкпези аарыг улустарны, эмнээринден аңгыда, оларны профилактрийлерге, санаторийлерге дыштандырып турар. Аарыгны баш бурунгаар тодараткан тудум, ону дүрген, когун үзе эмнээринге дыка салдарлыг.

А. ЧАНЗАН, эмчи-ординатор.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АВГУСТ 23-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — УССР-ниң көдээ ажыл-агыйның алдарлыг ажылдакчызы Н. Н. Добровольский-биле школачыларның ужуражылышкыны. 9.35 — М. Теодоракис. Ыр кезээдө чон-биле. 10.25— «Дом, в котором хранят идеи». Эртем-нептерелдиг фильм. 10.45 — «Я умею прыгать через лужи». Тос сериялыг уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 11.35 — 11.40 — Медээлер.

14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сезен чылдарның коммунистери». Док. телефильмнери «Секретарь горкома», «Устремление в глубину». 15.30 — Орус чугаа. 16.05 — «Москва чоогунуң кедээзиниң бөгүнгү болгаш даартагы хүнү». 16.35 — Уругларга фильм. «Всадник над городом». Уран-чечен фильм. 17.45 — «Эртем болгаш амыдырал». 18.15 —8. Агапкинниң чогаалдарындан концерт. 18.30 — «Градус падения». Эртем-нептерелдиг фильм. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кодриншоруэл» ансамблының концерти (РСР). 19.30 — «Кады ажылдакчыга». Тележурнал. 20.00 — «Родео». Док. фильм. 20.10 — «Я умею прыгать через лужи». Тос сериялыг уран-чечен фильм. 9-ку сериязы. 21.00 —«Ут». 21.35— «Москва. 1985 чылдың июль 27. Аныяктарның болгаш студентилерниң XII Бүгү-делегей фестивалын ажыттаканының дугайында репортаж. 23.20 — 23.40 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Уругларның «Даугавиня» ансамблиниң концерти. 8.45 — «Запасной вариант». Уран-чечен телефильм. 10.10— Бистиң садывыс. 10.40 — Англи дыл. 11.10 — «Билиг— куш». Тележурнал. 11.55 — «Вот придет август». Уругларга уран-чечен телефильмниң бачытайгы көргүзүү. 13.00 — Драматургия болгаш театр. «Я, Бомарше». 2-ги дамчыдыга. 14.10 — «Сюита для четырех труб». Фильм-концерт. 14.40— Өрт шериглериниң дузалал спорт талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. Ленинградтан дамчыдыга. 15.10 — 15.15 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 19.00 — «Азия төвү». Программа: «СЭКП-ниң XXVII съездизинге — төлептиг ужуражылышкын», Шахтёрлар хүнүнге. «Мал чеми белеткелиниң хүн демдеглели», «Чаа өөредилге чылының бүдүүзүнде». Рейд. Медээлер. 19.30 — Киножурнал. 19.40 — Телемедээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Замок лгунов». 1-ги дамчыдыга. 20.15 — Москваның күрүне консерваториязының камерлиг оркестри ойнаар. 20.40 — Велоспорт талазы-биле делегей чемпионады. Италиядан дамчыдыга. 21.00 — «Ут». 21.35—22.45 — «Свадьба старшего брата». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге чаастаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 6—9, чамдык черлерге 0—5, хүндүс 16—20, чамдык районнарга 7—12 градус чылыыр.

Кызылга бүргеп, аязыр, дымыраш чаастаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 8—12, хүндүс 17—21 градус чылыыр болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

АВГУСТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кэтн» 9.30, **«Тихие воды глубоки»** 11.30, 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мария, Мирабелла» 9.20, 12.30, **«Паруса моего детства»** 10.50, 14.00, **«Тревожное небо Испании»** 15.30, **«Тайна золотой горы»** 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бобби» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Точка отсчёта» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Человеческий фактор» 14.00, 16.50, 18.40, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Это мы не проходили» 18.00, 20.00 шактарда.

Шын редакциянның адреези: 667000. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң ораалакчыларының 2-35-24, 23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3105.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талаа-биле комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС 00624.